

วารสารแก่นเกษตร
THAIJO

Content List Available at [ThaiJo](https://li01.tci-thaijo.org/index.php/agkasetkaj)

Khon Kaen Agriculture Journal

Journal Home Page : <https://li01.tci-thaijo.org/index.php/agkasetkaj>

กระบวนการทำนาอินทรีย์และการจัดการความรู้ของชุมชน : การวิเคราะห์และแนวทางการพัฒนา กรณีศึกษาตำบลควนรู อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา

Organic rice farming processes and community knowledge management:
An analysis and development guidelines - A case study of Khuan Ru Sub-
district, Rattaphum District, Songkhla Province

อภิญญา รัตนไชย¹ และ เอกพล ทองแก้ว^{2*}

Apinya Ratanachai¹ and Ekkaphon Thongkaew^{2*}

¹ สาขาวิชานวัตกรรมและการจัดการเกษตร คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

¹ Agricultural Innovation and Management Division, Faculty of Natural Resources, Prince of Songkla University

² คณะเทคโนโลยีการเกษตร สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

² School of Agricultural, Technology King Mongkut's Institute of Technology Ladkrabang

บทคัดย่อ: การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) กระบวนการทำนาอินทรีย์ 2) แหล่งความรู้และการจัดการความรู้ในกระบวนการทำนาอินทรีย์ของเกษตรกร และ 3) วิเคราะห์ช่องว่างของการจัดการความรู้ของชุมชน ตำบลควนรู อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเฉพาะเจาะจง จากเกษตรกรสมาชิกวิสาหกิจชุมชนกลุ่มโรงสีข้าวชุมชนบ้านหนองโสน หมู่ที่ 6 ตำบลควนรู อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา เกี่ยวกับกระบวนการทำนาอินทรีย์ของชุมชน จำนวน 22 ราย และแหล่งความรู้และการจัดการความรู้ในการทำนาอินทรีย์ของชุมชน จำนวน 10 ราย โดยใช้วิธีการจัดเวทีประชุมกลุ่มย่อย การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตและการบันทึกภาคสนาม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เชิงประเด็น เปรียบเทียบกับแนวคิดการจัดการความรู้ ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการทำนาอินทรีย์ของเกษตรกรประกอบด้วย 6 ขั้นตอน คือ 1) เตรียมดิน จะไถแปลงนา 3 ครั้ง คือ ไถตะ ไถแปร ไถคราด 2) เตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าว จะเตรียมเมล็ดพันธุ์ให้งอกก่อนจะนำไปหว่านในนา แหล่งที่มาของเมล็ดพันธุ์ ได้จากการเก็บเมล็ดพันธุ์เองและซื้อจากหน่วยงาน 3) ดำนา ใช้ต้นกล้าอายุ 30-45 วันไปปักดำในแปลงนาที่มีระดับน้ำสูงประมาณ 5 เซนติเมตร ระยะปลูก 30x30 ซม. มีต้นกล้าประมาณ 3-4 ต้นต่อกอ 4) ดูแลรักษาข้าวในแปลงนา ระดับน้ำในแปลงนาสูงจากพื้นดินประมาณ 5 เซนติเมตร ตลอดระยะปลูก ใส่ปุ๋ยหลังปักดำ 15 วัน 5) การเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าว ก่อนทำการเก็บเกี่ยวประมาณ 7-10 วัน ระบายน้ำออกจากแปลงนา เพื่อให้สะดวกในการเก็บเกี่ยว นิยมใช้รถเกี่ยวและนวดข้าว 6) ดูแลรักษาผลผลิตข้าวหลังการเก็บเกี่ยว ตากเมล็ดข้าวบนลานหรืออบด้วยตู้อบ ความหนาของข้าวที่ตากไม่ควรเกิน 5-7 เซนติเมตร ควรมีวัสดุรองพื้นบริเวณที่จะตาก ตากประมาณ 1-2 ครั้ง เมื่อเมล็ดข้าวแห้งดี เก็บใส่ภาชนะที่ปิดมิดชิดเพื่อใช้บริโภคหรือจำหน่ายต่อไป แหล่งความรู้และการจัดการความรู้ในการทำนาอินทรีย์ ได้แก่ 1) กำหนดความรู้ จากการพูดคุยกับผู้ที่มีประสบการณ์และจากประสบการณ์ตรงของตนเอง 2) ค้นหาความรู้ จากการพูดคุย สอบถามบุคคลที่มีประสบการณ์ 3) สร้างและแสวงหาความรู้ จากบุคคล เอกสารต่าง ๆ ทั้งที่เป็นภูมิปัญญาและเทคโนโลยีสมัยใหม่ 4) จัดเก็บความรู้ ใช้การจดจำ ไม่มีการบันทึก 5) จัดระบบความรู้ ไม่มีการเรียบเรียงหรือจัดระบบความรู้ 6) ถ่ายโอนและเผยแพร่ ภายในชุมชนด้วยการพูดคุย สาธิต ภายนอกชุมชนด้วยการ บรรยายบอกเล่า สาธิต ให้ลงมือทำ เมื่อเปรียบเทียบกับแนวคิดการจัดการความรู้พบว่า ในขั้นตอนของการจัดเก็บและจัดระบบความรู้ ชุมชนยังขาดความสมบูรณ์ในการเก็บรวบรวมและบันทึกเป็นหลักฐาน จึงเสนอแนะให้ชุมชนเร่งดำเนินการจัดเก็บความรู้อย่างเป็นระบบ มีการบูรณาการความรู้ดั้งเดิมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อให้ความรู้ของชุมชนสามารถถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อไปได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีความยั่งยืน

คำสำคัญ: นาอินทรีย์; การจัดการความรู้; เกษตรกร; สงขลา

* Corresponding author: ekkapphon.th@kmitl.ac.th

Received: date; December 18, 2025 Revised: date; May 20, 2026

Accepted: date; May 20, 2026 Published: date; August 24, 2026

ABSTRACT: This research aimed to study 1) the organic rice farming process, 2) knowledge sources and knowledge management in the organic rice farming process of farmers, and 3) knowledge management gaps within the community of Khuan Ru Sub-district, Rattaphum District, Songkhla Province. Key informants were purposively selected from farmer members of the Ban Nong On Community Rice Mill Enterprise, Moo 6, Khuan Ru Sub-district, Rattaphum District, Songkhla Province, comprising 22 farmers for the organic rice farming process and 10 farmers for knowledge sources and knowledge management. Data were collected through focus group discussions, in-depth interviews, observation, and field notes. Data were analyzed using thematic analysis and compared against knowledge management concepts. The results revealed that the organic rice farming process consisted of six steps: 1) Land preparation involving three plowing stages: primary plowing, secondary plowing, and harrowing; 2) Seed preparation through pre-germination before sowing, with seeds sourced from self-collection and government agencies; 3) Transplanting using 30-45 day-old seedlings in fields with 5 cm water depth at 30x30 cm. spacing with 3-4 seedlings per clump; 4) Field management maintaining 5 cm water depth throughout the growing period with fertilizer application 15 days after transplanting; 5) Harvesting after draining fields 7-10 days prior, using combine harvesters; and 6) Post-harvest management through sun-drying on yards or oven-drying with 5-7 cm thickness, requiring 1-2 drying cycles before storage in sealed containers for consumption or sale. Knowledge sources and knowledge management included: 1) Knowledge identification through discussions with experienced farmers and personal experience; 2) Knowledge discovery through inquiries with experienced individuals; 3) Knowledge creation and acquisition from individuals, documents, traditional wisdom, and modern technology; 4) Knowledge storage through memorization without documentation; 5) Knowledge organization without systematic arrangement; and 6) Knowledge transfer and dissemination within the community through discussions and demonstrations, and externally through lectures, narratives, demonstrations, and hands-on practice. A comparison with knowledge management concepts revealed that the community lacked completeness in knowledge storage and organization, particularly in the systematic collection and documentation of knowledge as evidence. It is therefore recommended that the community prioritize the systematic storage of knowledge and integrate traditional knowledge with modern technology in order to ensure the effective and sustainable transmission of community knowledge to future generations.

Keywords: organic rice farming; knowledge management; farmer; Songkhla

บทนำ

ข้าว เป็นพื้นฐานสำคัญของระบบเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ของคนไทย ข้าวกับคนไทยมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและลึกซึ้งมาเป็นเวลานาน (มูลนิธิข้าวไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2546) ในปีการผลิต 2567/68 ประเทศไทยมีรายงานเนื้อที่เพาะปลูกข้าวนาปี 62.02 ล้านไร่ ผลผลิต 27.00 ล้านตัน ผลผลิตต่อไร่ 435 กิโลกรัม และข้าวนาปรังมีเนื้อที่เพาะปลูก 12.00 ล้านไร่ ผลผลิต 7.86 ล้านตันข้าวเปลือก และผลผลิตต่อไร่ 655 กิโลกรัม (คณะทำงานวิชาการสมาคมโรงสีข้าวไทย, 2567) และจากรายงานผลการขึ้นทะเบียนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวนาปีล่าสุด ปี 2568/2569 มีพื้นที่ปลูก 47,279,110 ไร่ จำนวนครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกข้าว 3,644,652 ครัวเรือน (ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร กรมการข้าว, 2568) จากจำนวนผู้ผลิตและผลผลิตข้าวดังกล่าว ทำให้ประเทศไทยมีปริมาณการส่งออกข้าวเป็นอันดับสองของโลกรองจากประเทศอินเดีย โดยมีปริมาณส่งออก 8.76 ล้านตันคิดเป็นมูลค่า 178,136 ล้านบาท (ไทยปีพีเอส, 2567) แต่แม้ว่าจะสามารถผลิตข้าวเป็นสินค้าส่งออก สร้างรายได้เข้าประเทศเป็นจำนวนมาก เกษตรกรผู้ปลูกข้าวยังประสบกับปัญหาต้นทุนการผลิตข้าวที่สูงขึ้น จากราคาปุ๋ยเคมีและสารกำจัดศัตรูพืชมีราคาสูง ทำให้เกษตรกรมีรายได้ลดลงและมีภาระหนี้สินภาคครัวเรือนเพิ่มสูงขึ้น อีกทั้งการใช้ปุ๋ยและสารเคมีทางการเกษตรยังส่งผลกระทบต่อสุขภาพของเกษตรกร ผู้บริโภค และระบบนิเวศ (ตะวัน และคณะ, 2557) สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นระบบการผลิตข้าวที่พึ่งพาปัจจัยการผลิตภายนอกเป็นหลัก โดยเฉพาะปุ๋ยเคมีและสารกำจัดศัตรูพืช ซึ่งส่งผลให้ต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ขณะที่รายได้มีความเปลี่ยนแปลงตามกลไกตลาด นำไปสู่ภาวะของต้นทุนสูง รายได้ไม่แน่นอน เกิดภาวะหนี้สินซ้ำซ้อน ในระดับครัวเรือนเกษตรกร การแก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้จะต้องพิจารณาถึงต้นทุนการผลิตและการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการความรู้ของเกษตรกรควบคู่กันไปด้วย รัฐบาลจึงส่งเสริมนโยบายการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ เพื่อให้สอดคล้องกับกระแสโลกที่มุ่งลดผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดจากการใช้ปุ๋ยและสารเคมีทางการเกษตร และตอบสนองความต้องการผู้บริโภคที่ให้ความสำคัญกับสุขภาพ โดยการผลักดันการผลิตข้าวอินทรีย์เป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์สำคัญ เพื่อยกระดับมาตรฐานสินค้าเกษตร และสอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ พ.ศ. 2560-2564

(คณะกรรมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ, 2560) อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนระบบการผลิตจากการพึ่งพาสารเคมีไปสู่ระบบเกษตรอินทรีย์ จำเป็นต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของเกษตรกรในชุมชน เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ที่จะช่วยให้ลดต้นทุน ใช้ปัจจัยการผลิตชีวภาพในชุมชนทดแทน รวมถึงการจัดการตลาดผลผลิตในรูปแบบกลุ่ม การจัดการความรู้ในระดับชุมชนจึงมีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นกลไกทางเศรษฐศาสตร์ฐานราก ที่จะช่วยลดรายจ่ายจากการซื้อปัจจัยการผลิตจากภายนอก เพิ่มมูลค่าผลผลิตผ่านการแปรรูป และเสริมสร้างอำนาจการต่อรองทางการตลาดของเกษตรกร ที่จะส่งผลต่อการลดความเสี่ยงด้านรายได้และลดภาระหนี้สินในระยะยาวได้

จังหวัดสงขลา มีเกษตรกรรมเป็นสาขาการผลิตที่สำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของจังหวัดรองไปจากด้านอุตสาหกรรม โดยมีสาขาสวน ไร่ เป็นมีสัดส่วนถึง 61.9% ของผลิตภัณฑ์ภาคเกษตร (คณะกรรมการบริหารงานจังหวัดสงขลาแบบบูรณาการ, 2567) พื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมดของจังหวัด จำนวน 2,923,260 ไร่ มีพื้นที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตร 2,691,086 ไร่ มีผู้ประกอบการอาชีพการเกษตร 139,036 คน คิดเป็น 25.98% ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด (สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดสงขลา, 2562) และมีพื้นที่นาข้าวทั้งหมด 138,741 ไร่ ในปี 2565 (คณะกรรมการบริหารงานจังหวัดสงขลาแบบบูรณาการ, 2567) ตั้งแต่ปี 2563 เป็นต้นมา สำนักงานเกษตรจังหวัดสงขลา มีนโยบายในการสนับสนุนเกษตรกรชาวนา ดำเนินกิจกรรมเชื่อมโยงตลาดข้าวจังหวัดสงขลา ตามโครงการพัฒนาอาชีพการเกษตรเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกร “คนสงขลา บริโภคข้าวสงขลา” (สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดสงขลา, 2563) เป็นโอกาสในการสร้างแบรนด์สินค้า สร้างรายได้ จากการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิตภาคการเกษตร พัฒนาระบบการผลิตเพื่อให้ได้วัตถุดิบตั้ง ต้นที่ได้คุณภาพ มาตรฐานในการแปรรูปอาหาร นอกจากนี้ศักยภาพและโอกาสของจังหวัดสงขลา ยังเป็นฐานการผลิตสินค้าเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตรแปรรูปที่สำคัญของภาคใต้ ซึ่งสินค้าเกษตรที่สำคัญ ได้แก่ ยางพารา ข้าว และการประมง (คณะกรรมการบริหารงานจังหวัดสงขลาแบบบูรณาการ, 2567)

ตำบลควนรู อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา เป็นพื้นที่ที่สำคัญในการทำนา เพราะคนในพื้นที่ประกอบอาชีพการทำนามาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมารวมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ เน้นการทำนาแบบอินทรีย์ที่ให้ผลผลิตปลอดภัยต่อผู้บริโภค ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม เป็นจุดร่วมในการประกอบอาชีพทำนา ทำให้ผลผลิตของชุมชนได้รับความนิยมจากผู้บริโภคอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ ตำบลควนรูยังเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะกึ่งชนบทที่อยู่ในรอยต่อของการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมในอำเภอรัตภูมิ เกษตรกรต้องเผชิญปัญหาด้านการแข่งขันทางการตลาดและข้อจำกัดด้านทรัพยากร การคงอยู่ของการทำนาอินทรีย์ในบริบทดังกล่าว จึงเป็นตัวสะท้อนศักยภาพของทุนทางสังคมและความสามารถในการปรับตัวของชุมชน ที่มีความแตกต่างจากพื้นที่เกษตรกรรมเชิงเดี่ยวในบางพื้นที่ของจังหวัดสงขลา การศึกษากระบวนการจัดการความรู้ในบริบทดังกล่าวจึงมีคุณค่าในเชิงวิชาการสำหรับการทำความเข้าใจการเปลี่ยนผ่านของระบบการผลิตข้าวในพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางเศรษฐกิจ การผลิตข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือนเพียงอย่างเดียวในอดีตจึงกลายเป็นการผลิตเพื่อการค้าร่วมด้วยในปัจจุบัน สร้างรายได้ให้กับเกษตรกรทำนาในชุมชนได้เป็นอย่างดี ปัจจัยดังกล่าว ส่งผลให้คนในชุมชนหันมาให้ความสนใจในการทำนามากขึ้น ปริมาณของผลผลิตข้าวมีเพียงพอสำหรับเป็นวัตถุดิบในการผลิตเป็นสินค้าของชุมชนจึงได้อย่างต่อเนื่อง และเป็นการสร้างความมั่นคงด้านอาหารของชุมชนอีกทางหนึ่ง จากที่กล่าวมาก่อนให้เกิดการรวมตัวของเกษตรกรทำนาในชุมชนเพื่อจัดตั้งเป็นกลุ่มโรงสีข้าวชุมชน และมีการแปรรูปจากข้าวเปลือกเป็นข้าวสารเพื่อจำหน่ายในหลายแห่ง เช่น งาน OTOP เมืองทองธานี ห้างสรรพสินค้า สถานที่ราชการ หรือการออกร้านจำหน่ายสินค้าของหน่วยงานต่าง ๆ ตามโอกาส ทำให้ชุมชนสามารถจำหน่ายผลผลิตได้อย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี ต่อมาในปี พ.ศ. 2560 กลุ่มฯ ได้ยื่นขอจดทะเบียนเป็นวิสาหกิจชุมชน ในชื่อ วิสาหกิจชุมชนกลุ่มโรงสีข้าวชุมชนบ้านหนองโอน และมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ตลอดจนเข้าร่วมการคัดเลือกผลิตภัณฑ์ OTOP ในระดับจังหวัด ซึ่งผลิตภัณฑ์ของกลุ่มวิสาหกิจฯ ได้รับการจัดให้เป็นผลิตภัณฑ์ OTOP ระดับสี่ดาว ทำให้ผลิตภัณฑ์เป็นที่รู้จักและมีชื่อเสียงมากขึ้น สามารถขยายตลาดและเพิ่มช่องทางตลาดจำหน่ายผลผลิตได้มากขึ้นด้วย ส่งผลให้มีเกษตรกรในชุมชนที่มีความสนใจสมัครเป็นสมาชิกเพิ่มขึ้น ช่วยเพิ่มพื้นที่นาของชุมชนมากขึ้น กระบวนการรวมกลุ่มของเกษตรกรเพื่อจัดตั้งโรงสีข้าวชุมชนและพัฒนาสู่วิสาหกิจชุมชน ไม่เพียงเป็นการรวมตัวในรูปแบบขององค์กรชุมชนเท่านั้น แต่ยังเป็นกระบวนการสร้างและแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกันเกี่ยวกับการผลิต การควบคุมคุณภาพและการตลาดของผลผลิตข้าวของชุมชนอีกด้วย ซึ่งมีความสำคัญต่อการปรับต้นทุนการผลิตและเพิ่มมูลค่าผลผลิตในระดับชุมชน กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมที่เกิดจากการรวมตัวกันของคนในชุมชนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการส่งเสริมการเกษตรที่มีประสิทธิภาพนั้น จำเป็นต้องอาศัยความเข้าใจในกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ที่

เกิดขึ้นภายในชุมชนเป็นจุดตั้งต้น (Attavanich et al., 2019) มิใช่การถ่ายทอดความรู้จากภายนอกเพียงฝ่ายเดียว และเพื่อเป็นการสร้างรูปแบบการผลิตที่ได้มาตรฐานตามข้อกำหนดของกลุ่ม จึงได้มีการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้เกี่ยวกับการทำนาของชุมชนขึ้น เพื่อให้เป็นสถานที่สำหรับการเรียนรู้วิธีการทำนาของชุมชนและการดำเนินงานของกลุ่มวิสาหกิจฯ ไปพร้อมกัน เมื่อจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ขึ้นแล้ว นอกจากคนในชุมชนยังมีบุคคลรวมถึงหน่วยงานต่าง ๆ จากภายนอกชุมชน เข้ามาศึกษาดูงานอย่างต่อเนื่อง กลุ่มวิสาหกิจฯ จึงเกิดแนวคิดที่จะรวบรวมองค์ความรู้ของชุมชนเกี่ยวกับกระบวนการทำนาไว้ เพื่อใช้เป็นแหล่งข้อมูลในการเรียนรู้ต่อไป (สัมภาษณ์, 20 พฤษภาคม 2567) อย่างไรก็ตาม แม้ชุมชนตำบลควนรู้จะมีการสะสมและถ่ายทอดความรู้ด้านการทำนาอินทรีย์มาเป็นเวลานานอย่างต่อเนื่อง แต่ความรู้ในการทำนาอินทรีย์ของชุมชนยังคงเป็นความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคล (Tacit knowledge) ไม่มีการจัดการความรู้ที่มีอย่างเป็นระบบ ซึ่งหากมีการดำเนินการตามขั้นตอนของการจัดการความรู้แล้ว จะทำให้ความรู้ดังกล่าวถูกนำมาถ่ายทอดหรือเผยแพร่เพื่อให้เกิดประโยชน์ในวงกว้างได้ต่อไป และหากมีการวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างสภาพการณ์จัดการความรู้ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันกับหลักการจัดการความรู้ในเชิงวิชาการ เพื่อเปรียบเทียบว่ากระบวนการที่ชุมชนปฏิบัติอยู่จริงนั้น มีความสอดคล้องหรือไม่ครบถ้วนในขั้นตอนใดบ้าง จะทำให้ได้แนวทางในการส่งเสริมกระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนให้มีความสมบูรณ์ได้อย่างเหมาะสมกับบริบทของชุมชน การศึกษา กระบวนการทำนาอินทรีย์และการจัดการความรู้ของชุมชน : การวิเคราะห์และแนวทางการพัฒนา กรณีศึกษาตำบลควนรู้ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสงขลา จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาและรวบรวมความรู้ในกระบวนการทำนาอินทรีย์ 2) ศึกษาแหล่งความรู้และการจัดการความรู้ในกระบวนการทำนาอินทรีย์ของเกษตรกร และ 3) วิเคราะห์ช่องว่างของการจัดการความรู้ของชุมชน ตำบลควนรู้ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสงขลา ผลที่ได้จากการศึกษานี้ จะทำให้ได้แนวทางในการจัดการความรู้ของชุมชนอย่างเป็นระบบ ซึ่งจะช่วยให้ได้ความรู้ที่ครบถ้วน ถูกต้อง มาถ่ายทอดแก่คนในชุมชนเพื่อเป็นการสืบทอดความรู้ และเผยแพร่แก่คนนอกชุมชนเพื่อเป็นการอนุรักษ์ความรู้ของท้องถิ่นไว้ต่อไป

วิธีการศึกษา

ประชากรที่ใช้ในการศึกษา คือ เกษตรกรสมาชิกวิสาหกิจชุมชนกลุ่มโรงสีข้าวชุมชนบ้านหนองโสน หมู่ที่ 6 ตำบลควนรู้ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสงขลา จำนวน 35 คน ทั้งหมดจบการศึกษาระดับประถมศึกษา อายุเฉลี่ยมากกว่า 50 ปี คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างโดยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เก็บรวบรวมข้อมูล ด้วยวิธีการจัดเวทีประชุมกลุ่มย่อย (Meeting group) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) รวมทั้งการสังเกตและการบันทึกภาคสนาม จากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant) ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2567 ถึงเดือนเมษายน พ.ศ. 2568 โดยกำหนดคุณสมบัติของผู้ให้ข้อมูลหลักในแต่ละประเด็นดังนี้ ผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับกระบวนการทำนาอินทรีย์ของชุมชน มีคุณสมบัติดังนี้ 1. เป็นผู้ที่อาศัยอยู่ตำบลควนรู้ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสงขลา 2. เป็นผู้ที่ประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก และมีพื้นที่ทำนาอยู่ภายในตำบลควนรู้ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสงขลา 3. เป็นวิทยากรและทีมงานประจำศูนย์เรียนรู้การทำนาอินทรีย์ของชุมชน จากคุณสมบัติดังกล่าว มีจำนวนผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 22 ราย สำหรับผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับแหล่งความรู้และการจัดการความรู้ในการทำนาอินทรีย์ของชุมชน มีคุณสมบัติดังนี้ 1. เป็นผู้ที่อาศัยอยู่ตำบลควนรู้ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสงขลา 2. เป็นผู้ที่ประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก และมีพื้นที่ทำนาอยู่ภายในตำบลควนรู้ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสงขลา 3. เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ทำนาในชุมชนมาไม่น้อยกว่า 30 ปี 4. เป็นผู้นำหรือได้รับการยอมรับจากชุมชนในด้านการทำนา ทั้งที่เป็นผู้นำอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ จากคุณสมบัติดังกล่าว ผู้วิจัยได้กลุ่มตัวอย่างในการศึกษา จำนวน 10 ราย ประกอบด้วย 1) ประธานและคณะกรรมการวิสาหกิจชุมชนกลุ่มโรงสีข้าวชุมชนบ้านหนองโสน หมู่ที่ 6 จำนวน 5 ราย 2) ปราชญ์ชาวบ้านในเรื่องการทำนาของชุมชน จำนวน 3 ราย 3) สมาชิกวิสาหกิจชุมชนกลุ่มโรงสีข้าวชุมชนบ้านหนองโสน หมู่ที่ 6 จำนวน 2 ราย เพื่อให้ได้ข้อมูลความรู้ที่มีการถ่ายทอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

การศึกษานี้ใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า เพื่อยืนยันความถูกต้องและน่าเชื่อถือของข้อมูลที่รวบรวมได้ โดยนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บข้อมูล 3 วิธีมาตรวจสอบความสอดคล้องกัน ได้แก่ 1) การสัมภาษณ์เชิงลึก จากผู้ให้ข้อมูลหลัก ในประเด็นของการอธิบายกระบวนการทำนาอินทรีย์และการจัดการความรู้ของชุมชน จำนวน 22 ราย 2) การสนทนากลุ่มในรูปแบบของการจัดเวทีประชุมกลุ่มย่อย (Meeting group) ซึ่งเป็นข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งความรู้และการจัดการความรู้ในการทำนาอินทรีย์ของชุมชน จากผู้ให้ข้อมูลหลัก

จำนวน 10 ราย ได้แก่ ประธานและคณะกรรมการวิสาหกิจชุมชน ราษฎ์ชาวบ้าน และสมาชิกวิสาหกิจชุมชน เพื่อยืนยันและเพิ่มเติมข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก และ 3) การสังเกตและบันทึกภาคสนาม เพื่อตรวจสอบกระบวนการและพฤติกรรมการทำงานที่เกษตรกรให้ข้อมูลไว้ ว่าสอดคล้องกับสภาพที่ปรากฏจริงในพื้นที่ จากนั้นนำข้อมูลจากทั้ง 3 แหล่งมาตรวจสอบร่วมกันเพื่อพิจารณาความถูกต้องของข้อค้นพบเพื่อนำเสนอต่อไป สำหรับการกำหนดจุดอ้อมตัวของข้อมูล ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลและตรวจสอบความซ้ำซ้อนของประเด็นที่ปรากฏในการสัมภาษณ์เชิงลึกเกษตรกรแต่ละราย พบว่า ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักในรายที่ 17 18 และ 19 เริ่มมีความซ้ำซ้อนกันในเรื่องหลักและไม่มีประเด็นใหม่ ๆ ที่แตกต่างกันออกไป จึงได้ดำเนินการสัมภาษณ์ต่อจนครบจำนวน 22 ราย ที่มีคุณสมบัติครบถ้วนตามที่กำหนดไว้ เพื่อยืนยันความถูกต้องของข้อมูล ซึ่งสอดคล้องกับรายงานของ Hennink and Kaiser (2022) ที่ระบุว่า การถึงจุดอ้อมตัวของข้อมูลจากการสัมภาษณ์จะอยู่ระหว่าง 9-17 คน ในการศึกษาที่มีกลุ่มประชากรกลุ่มเดียวกันและมีวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างชัดเจนและเฉพาะเจาะจง

การวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษาใช้แบบการวิเคราะห์เชิงประเด็น (Thematic analysis) โดยกรอบแนวคิดหลักในการวิเคราะห์ข้อมูลคือ แนวคิดการจัดการความรู้ของ Marquardt (1996) และ Michael (2015) ซึ่งประกอบด้วย 6 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การกำหนดความรู้ที่ต้องการ 2) การค้นหาความรู้ 3) การสร้างและแสวงหาความรู้ 4) การจัดเก็บความรู้ 5) การจัดระบบความรู้ และ 6) การถ่ายโอนและเผยแพร่ความรู้ นำกรอบแนวคิดดังกล่าวมาใช้เป็นประเด็นหลักในการจัดกลุ่มและตีความข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดเวทีประชุมกลุ่มย่อย และการสังเกตภาคสนาม ซึ่งเป็นการวิเคราะห์เชิงประเด็นแบบนิรนัย (Deductive thematic analysis) ตามแนวทางของ Braun and Clarke (2006) สำหรับกระบวนการวิเคราะห์ที่ได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้ ขั้นแรก อ่านและทบทวนข้อมูลทั้งหมดจากบันทึกการสัมภาษณ์และภาคสนามอย่างละเอียด เพื่อทำความเข้าใจกับข้อมูล ขั้นที่สอง สร้างรหัสข้อมูล (Coding) โดยกำหนดรหัสเบื้องต้นให้กับข้อมูลที่สอดคล้องกับแต่ละขั้นตอนของกรอบการจัดการความรู้ ขั้นที่สาม การจัดกลุ่มข้อมูลและทบทวนประเด็น (Reviewing themes) โดยนำรหัสที่ได้มาจัดกลุ่มตามขั้นตอนของกรอบการจัดการความรู้ และขั้นที่สี่ การตีความและรายงานผล (Interpreting and reporting) โดยนำข้อมูลที่เก็บรวบรวมจากชุมชนมาเปรียบเทียบกับกรอบแนวคิดการจัดการความรู้ เพื่อวิเคราะห์ว่ากระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนมีความสอดคล้องครบถ้วน สมบูรณ์ ในทุกขั้นตอนหรือไม่ หากมีประเด็นที่ไม่สมบูรณ์จะนำไปสู่การเสนอแนวทางการปรับปรุง แก้ไข ที่เหมาะสมต่อไป

ผลการศึกษาและวิจารณ์

กระบวนการทำอันนริย์ของชุมชน

ผลการศึกษา กระบวนการทำอันนริย์ของเกษตรกรประกอบด้วย 6 ขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นตอนการเตรียมดิน

เป็นขั้นตอนแรกในกระบวนการทำนา เกษตรกรจะเริ่มกิจกรรมการเตรียมดินในช่วงเดือนสิงหาคม - กันยายนของทุกปี โดยเริ่มจากการไถดินในพื้นที่แปลงนา ซึ่งจะไถทั้งหมด 3 ครั้ง คือ ไถครั้งที่ 1 เรียกว่า ไถตะ เป็นการไถพลิกหน้าดินเพื่อทำลายวัชพืช หรือไถกลบพืชบำรุงดินที่เกษตรกรปลูกไว้ในแปลงนา (ภายหลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตในฤดูกาลที่ผ่านมา) เพื่อใช้เป็นปุ๋ยพืชสดในการเพิ่มธาตุอาหารในดินแปลงนา จะปล่อยดินไว้เช่นนั้นประมาณ 1-2 สัปดาห์ โดยเกษตรกรให้เหตุผลว่าเพื่อทำลายส่วนรากของวัชพืช และเป็นการถ่ายเทอากาศในดิน ไถครั้งที่ 2 เรียกว่า ไถแปร จะทำการไถหลังจากการไถตะประมาณ 1-2 สัปดาห์ วัตถุประสงค์ของการไถครั้งนี้ เพื่อย่อยดิน ซากพืชบำรุงดินและวัชพืชให้มีขนาดเล็กลง และช่วยเกลี่ยดินในแปลงนาให้ผิวดินราบเรียบขึ้น จากนั้นจะปล่อยน้ำเข้าแปลงนาให้ท่วมหน้าดินในแปลง และขังน้ำไว้ประมาณ 10-15 วัน ก่อนจะไถครั้งที่ 3 ไถครั้งที่ 3 เรียกว่า ไถคราด จุดประสงค์สำคัญของการไถครั้งนี้ เพื่อให้ดินในแปลงนาแตกตัวดีขึ้น ก่อนดินมีขนาดเล็กลงมากขึ้น และช่วยคราดเอาวัชพืชที่อาจจะเติบโตในระหว่างที่ขังน้ำไว้ก่อนหน้านี้ ออกจากแปลงนา เพื่อให้สะดวกต่อการไถน้ำเข้า-ออก หลังจากไถคราดแล้วเกษตรกรจะระบายน้ำออกจากแปลงนา แล้วปรับระดับของพื้นดินในแปลงนาให้เรียบเสมอกัน เรียกว่า ทำเทือก ในอดีต การเตรียมดินของเกษตรกรจะใช้แรงงานสัตว์ เช่น วัว ควาย เป็นหลัก แต่เนื่องจากแรงงานในครัวเรือนลดน้อยลง ส่วนที่เหลืออยู่มีอายุมาก แรงงานจ้างหาได้ยาก เกษตรกรจึงเปลี่ยนแปลงมาใช้เครื่องจักรกลทางการเกษตร ได้แก่ รถไถเดินตามเข้ามาช่วยในการเตรียมดินแทนการใช้แรงงานสัตว์หรือแรงงานคนอย่างในอดีต แต่

ปัจจุบันมีการรับจ้างเตรียมดินในการทำนาโดยใช้เครื่องจักรกลขนาดใหญ่ เช่น รถไถหรือรถแทรกเตอร์ ซึ่งมีความสะดวก ทุนแรง ใช้แรงงานน้อย ใช้เวลาน้อย ทำให้เกษตรกรนิยมใช้วิธีการจ้างรถไถในการเตรียมดินมากกว่าการเตรียมดินด้วยวิธีอื่น อัตราค่าจ้างสำหรับการใช้รถไถหรือรถแทรกเตอร์สำหรับการเตรียมดินในการทำนาประมาณ 700 บาท/ไร่

ผลการวิเคราะห์พบว่า กระบวนการเตรียมดินของเกษตรกร ตำบลควนรู้ เป็นรูปแบบการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ (Informal learning) ที่สืบทอดองค์ความรู้ด้านการไถตะ ไถแปร และไถคราดจากรุ่นสู่รุ่นผ่านการปฏิบัติจริงในแปลงนา โดยไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ความรู้เหล่านี้จึงมีลักษณะเป็นความรู้ฝังลึกในตัวบุคคล (Tacit knowledge) ที่ถ่ายทอดผ่านการสังเกตและการลงมือปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนผ่านจากการใช้แรงงานสัตว์มาสู่การใช้เครื่องจักรกลสะท้อนให้เห็นกลไกการเรียนรู้แบบ Peer learning ที่เกษตรกรในชุมชนมีการปรับตัวและเรียนรู้จากเพื่อนเกษตรกรกันเองตามบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

2. ขั้นตอนการเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าว

การเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าวสำหรับปลูกในแต่ละฤดูกาล เกษตรกรจะนำเมล็ดพันธุ์ข้าวแช่น้ำ และคัดเมล็ดที่ลอยน้ำออก จากนั้นนำเมล็ดพันธุ์ข้าวที่เหลือใส่กระสอบป่านแล้วมัดปาก ก่อนจะนำไปแช่น้ำไว้ 1-2 คืน จากนั้น นำเมล็ดพันธุ์ขึ้นจากน้ำแล้วเทออกจากกระสอบ วางกองในที่ร่ม แห้ง น้ำไม่ขัง มีการถ่ายเทอากาศดี และไม่ถูกแสงแดดโดยตรง ก่อนจะนำกระสอบป่านที่ชุบน้ำจนชุ่มมาคลุมกองเมล็ดพันธุ์ ขนาดของกองเมล็ดพันธุ์ต้องไม่ใหญ่เกินไป เพื่อไม่ให้เกิดความร้อนสูงภายในกอง เพราะถ้าอุณหภูมิภายในกองสูงเกินไป เมล็ดพันธุ์ข้าวจะไม่งอก แต่ถ้าอุณหภูมิพอเหมาะข้าวจะงอกเร็วและสม่ำเสมอทั้งกอง และต้องรักษาความชุ่มชื้นด้วยการรดน้ำกองเมล็ดพันธุ์ทุกเช้าและเย็น แต่ต้องระวังอย่าให้แฉะ กองรวมกันไว้ประมาณ 30 - 48 ชั่วโมง เมล็ดพันธุ์ข้าวจะงอกส่วนที่เรียกว่า “ตุ่มตา” ออกมา ขั้นตอนจากนี้ หากเกษตรกรทำนาที่เป็น “นาดำ” จะนำเมล็ดพันธุ์ไปหว่านลงในแปลงนาสำหรับเพาะกล้าที่เตรียมไว้ แล้วรอจนกระทั่งต้นกล้ามีอายุประมาณ 30 - 45 วัน จึงทำการ “ถอนกล้า” เพื่อไปปักดำที่แปลงนาสำหรับปลูกที่ได้เตรียมดินไว้แล้ว แต่หากเกษตรกรทำนาหว่าน จะนำเมล็ดพันธุ์ข้าวไปหว่านในแปลงปลูกโดยตรงและไม่ต้องถอนกล้าอีก เพียงสำรวจระยะห่างระหว่างต้นข้าว ในช่วงที่ต้นข้าวเติบโตและตั้งตัวได้ หากบริเวณใดมีต้นข้าวขึ้นแน่นก็ทำการถอนออก ส่วนบริเวณที่ต้นข้าวจางน้อยให้ปักดำต้นกล้าเสริมเพื่อให้ต้นข้าวมีระยะห่างสม่ำเสมอทั้งแปลงการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าว โดยจะคัดเลือกทรงที่มีเมล็ดข้าวสมบูรณ์คือ มีน้ำหนักรูปร่างดี เมล็ดไม่ฝ่อ และไม่มีเมล็ดพันธุ์อื่นปะปน เมื่อได้เมล็ดข้าวที่จะเก็บไว้เป็นเมล็ดพันธุ์ในฤดูกาลต่อไปแล้ว จะนำเมล็ดพันธุ์ที่คัดเลือกไว้มาตากแดดประมาณ 1-2 ครั้ง (จะเรียกว่า 1-2 แดด) เพื่อลดความชื้นของเมล็ดข้าว โดยใช้การสังเกตจากน้ำหนักของเมล็ดข้าวและการสัมผัสเมล็ดข้าว หากจับแล้วหากรู้สึกถึงความชื้นและความนิ่มของเมล็ดข้าวหมายความว่าเมล็ดข้าวยังไม่แห้ง แต่หากสัมผัสแล้ว รู้สึกสากมือไม่รู้สึกถึงความชื้น มีน้ำหนักเบา หมายความว่าเมล็ดข้าวแห้งแล้ว นำไปเก็บเพื่อทำพันธุ์ต่อไปได้ โดยเก็บในภาชนะที่ปิดมิดชิด เช่น กระสอบ ถังพลาสติก และวางในสถานที่ที่อากาศถ่ายเท ไม่ชื้น เพื่อใช้เป็นเมล็ดพันธุ์ในฤดูกาลต่อไป ในอดีตเกษตรกรจะเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวด้วยเครื่องมือที่เป็นภูมิปัญญาสืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เรียกว่า “แกะ” ทำให้สามารถคัดเมล็ดพันธุ์ที่ดีได้ง่าย ในปัจจุบัน ที่มาของเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกจะมีหลายแหล่ง คือ 1) เก็บเมล็ดพันธุ์จากผลผลิตในนาของตนเองไว้ใช้เอง 2) ซื้อจากศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวของชุมชน 3) ขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงาน ได้แก่ ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว จังหวัดปัตตานี และ ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว จังหวัดพัทลุง เกษตรกรที่ซื้อเมล็ดพันธุ์หรือขอรับจากหน่วยงานแทนการเก็บเมล็ดพันธุ์เอง มีเหตุผลว่าเพื่อความสะดวกและลดความยุ่งยากในการระบุที่มาของเมล็ดพันธุ์ข้าว ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับการขอรับรองมาตรฐานต่าง ๆ ในอนาคต

ผลการวิเคราะห์พบว่า กระบวนการเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าว ความรู้ที่มีอยู่ยังคงเป็นความรู้ฝังลึกในตัวบุคคล (Tacit knowledge) อย่างชัดเจนเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะการสังเกตความชื้นของเมล็ดข้าวด้วยการสัมผัสและน้ำหนัก และการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเครื่องมือ “แกะ” ที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ (Informal learning) ผ่านการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น อย่างไรก็ตาม จากการที่พบว่าเกษตรกรบางส่วนซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวจากศูนย์เมล็ดพันธุ์หรือขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกนั้น สะท้อนกลไกการเรียนรู้แบบ Leader-based ที่หน่วยงานภายนอกมีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีด้านพันธุ์ข้าวให้แก่ชุมชน

3. ขั้นตอนการดำนา

เกษตรกรที่ทำนาคำ จะดำเนินการดำนาในแปลงปลูก ซึ่งจะอยู่ในช่วงเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน เมื่อต้นกล้ามีอายุประมาณ 30-45 วัน จะถอนกล้าจากแปลงเพาะแล้วนำมารวมนั้นเป็นมัด หากใบมีความยาวมากเกินไปอาจจะมีการตัดปลายใบออกบ้าง เพื่อความสะดวกในการรวบรวมนั้น จากนั้นนำไปปักดำลงในแปลงนาซึ่งมีการควบคุมระดับน้ำในแปลงให้มีความสูงประมาณ 5 ซม. จากพื้นนา เพราะหากระดับน้ำสูงเกินไปต้นข้าวที่ปักดำอาจจมน้ำ ทำให้ต้นข้าวต้องยึดลำต้นมากกว่าปกติส่งผลให้มีการแตกกอได้ไม่ดี แต่ละกอจะมีต้นกล้าประมาณ 3-4 ต้น/กอ ในการปักดำต้นกล้า จะปักดำให้เป็นแถวและมีระยะห่างระหว่างกอพอสมควร ระยะปลูกที่ใช้กันโดยทั่วไปคือ 30x30 ซม. เนื่องจากจะง่ายต่อการจัดการในแปลงนา ทั้งการกำจัดวัชพืช การใส่ปุ๋ยและจะทำให้ได้ผลผลิตสูงอีกด้วย ในอดีตเกษตรกรนิยมทำนาคำด้วยวิธีการดำนาเป็นหลัก แต่ปัจจุบันเนื่องจากปัญหาการขาดแคลนแรงงาน จึงนิยมทำนาคำหว่านน้ำตมมากกว่า เนื่องจากใช้แรงงานน้อย และใช้แรงงานในครัวเรือนได้ ทำให้สามารถลดต้นทุนด้านค่าจ้างแรงงานในการทำนาคำได้ การหว่านเมล็ดพันธุ์ เมื่อเตรียมเมล็ดพันธุ์ตามวิธีการที่กล่าวมาจนกระทั่งออก “ตุ่มตา” ออกมาแล้ว จะนำเมล็ดพันธุ์ที่เตรียมไว้มาหว่านลงในแปลงนาซึ่งเป็นแปลงปลูก ในการหว่านจะสังเกตทิศทางลมเพื่อใช้ประโยชน์ในการหว่าน หากหว่านตามกระแสลม (หว่านตามลม) ลมจะช่วยพัดเมล็ดข้าวให้ปลิวไปในแปลงนาได้ไกลและกระจายในแปลงนาอย่างสม่ำเสมอ แต่หากหว่านต้านกระแสลม (หว่านทวนลม) เมล็ดพันธุ์ข้าวก็น่าจะหล่นในแปลงนาเป็นกระจุก ทำให้เจริญเติบโตได้ไม่ดี การปลูกด้วยวิธีการหว่านนี้จะใช้เมล็ดพันธุ์ ประมาณ 15-20 กก./ไร่

ผลจากการวิเคราะห์พบว่า ในขั้นตอนการดำนาจะเห็นการเปลี่ยนผ่านของรูปแบบการเรียนรู้ในชุมชนอย่างชัดเจน กล่าวคือ ความรู้ดั้งเดิมในเรื่องการดำนาและการสังเกตทิศทางลมในการหว่านเมล็ดข้าว เป็นความรู้ฝังลึก (Tacit knowledge) ที่มีอยู่ในตัวเกษตรกรแต่ละคน และถ่ายทอดผ่านการปฏิบัติจริงแบบ informal learning แต่อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงจากการทำนาคำมาสู่การทำนาคำหว่านน้ำตมเป็นผลกระทบที่เกิดจากสภาพการขาดแคลนแรงงานสำหรับการดำนาในชุมชน ทำให้มีการปรับตัวในการประกอบอาชีพให้เข้ากับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นการสะท้อนให้เห็นกลไกการเรียนรู้แบบ Peer learning ที่เกษตรกรสังเกตและเรียนรู้จากกันเองภายในชุมชน เพื่อความอยู่รอดของตนเอง

4. ขั้นตอนการดูแลรักษาข้าวในแปลงนา ประกอบด้วย

4.1 การใส่ปุ๋ย หลังจากปักดำต้นกล้าแล้วจะใส่ปุ๋ยจากมูลสัตว์ เช่น มูลค่างควา มูลวัว มูลควาย ที่เกษตรกรเลี้ยงไว้ในครัวเรือนเพื่อใช้แรงงาน หลังการปักดำประมาณ 15 วัน เพียงครั้งเดียว ในอัตรา 50 กก./ไร่ เพื่อช่วยบำรุงต้นข้าวให้มีความสมบูรณ์ มีการเจริญเติบโตและแตกกอดี ทั้งนี้ การเพิ่มอินทรีย์วัตถุในแปลงปลูกของเกษตรกรจะทำได้ตั้งแต่ช่วงการเตรียมดิน คือการไถครั้งแรกหรือไถตะ ซึ่งจะเป็นการไถกลบตอซึ่งหลังการเก็บเกี่ยวผลผลิตในฤดูกาลที่ผ่านมา ทำให้แปลงนาได้รับปุ๋ยจากการย่อยสลายของซากพืชในดินร่วมอยู่ด้วย นับเป็นการใช้ปุ๋ยธรรมชาติอีกประเภทหนึ่งด้วย

4.2 ระดับน้ำในแปลงนา จะรักษาระดับน้ำในแปลงนาให้มีความสูงจากพื้นดินประมาณ 5 ซม. ตลอดระยะเวลาการปลูก เพื่อให้ข้าวเจริญเติบโตได้ดีและควบคุมวัชพืชไม่ให้งอก หากระดับน้ำสูงเกินกว่าความต้องการ เกษตรกรจะระบายน้ำออกจากแปลงซึ่งบริเวณคันนาแต่ละแปลง จะมีช่องที่ใช้ระบายน้ำ (หรือประตูน้ำ) ที่สามารถปิด-เปิดได้ เพื่อเป็นทางสำหรับให้น้ำเข้าหรือระบายน้ำออกจากแปลงนาตามต้องการ

ผลการวิเคราะห์พบว่า ในขั้นตอนการดูแลรักษาข้าวในแปลงนามีการสะท้อนให้เห็นการผสมผสานระหว่างความรู้ดั้งเดิมและความรู้สมัยใหม่อย่างชัดเจน นั่นคือ เกษตรกรมีการใช้ปุ๋ยจากมูลสัตว์และมีการไถกลบตอซึ่งในแปลงนา ซึ่งทั้ง 2 ประเด็นนี้เป็นความรู้ฝังลึก (Tacit knowledge) ที่ถ่ายทอด ส่งต่อความรู้ผ่านการปฏิบัติจริงในครัวเรือนแบบ Informal learning มาตั้งแต่ในอดีต ในขณะที่การจัดการระดับน้ำในแปลงนาอย่างเป็นระบบสะท้อนกลไกการเรียนรู้แบบ Leader-based ที่ผู้มีประสบการณ์ในชุมชนจะเป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่เกษตรกรรุ่นใหม่ผ่านการสาธิตและการปฏิบัติร่วมกันในแปลงนา

5. ขั้นตอนการเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าว

เมื่อต้นข้าวมีอายุประมาณ 50-60 วัน จะเริ่มออกรวง เรียกว่าระยะข้าวตั้งท้อง สังเกตได้ว่า ลำต้นที่มีลักษณะแบนจะเริ่มอวบกลม ช่วงนี้จะต้องตรวจแปลงนาบ่อยขึ้น เพราะจะมีศัตรูพืชระบาดมากกว่าช่วงอื่น ๆ เมื่อข้าวมีอายุ 110-120 วัน จะเข้าสู่ระยะพลับพลึง ซึ่งบริเวณปลายรวงจะมีสีเหลือง ส่วนโคนรวงจะมีสีเขียว เมื่อข้าวสุกจะเป็นสีเหลืองตลอดทั้งรวง โดยปกติข้าวจะสุกเต็มที่

สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ประมาณเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ การเก็บเกี่ยวผลผลิตต้องทำในระยะเวลาที่เหมาะสม หากเก็บเกี่ยวเร็วเกินไปขณะที่เมล็ดยังมีสีเขียว สุกไม่เต็มที่ เมล็ดข้าวที่ได้จะมีน้ำหนักเบา เพราะสะสมแป้งได้ไม่เต็มที่ มีความชื้นสูง และ เมื่อนำไปสีจะทำให้เมล็ดข้าวหัก คุณภาพหลังจากการสีต่ำ แต่หากเก็บเกี่ยวช้าเกินไป จะทำให้สูญเสียผลผลิตข้าว เพราะเมล็ดข้าวจะแห้งกรอบและร่วงหล่นลงในแปลงนา ทำให้มีสัตว์ เช่น นก หนู และแมลง เข้ามากินเป็นอาหาร รวมทั้งอาจจะเข้าทำลายข้าวส่วนที่ยังไม่ได้เก็บเกี่ยวด้วย และยังทำให้ผลผลิตที่นำไปสีมีคุณภาพต่ำ เมล็ดข้าวจะกรอบและมีรอยแตกร้าว ก่อนทำการเก็บเกี่ยวประมาณ 7-10 วัน ต้องระบายน้ำออกจากแปลงนาเพื่อให้พื้นดินในแปลงนาแห้ง สะดวกต่อการเก็บเกี่ยว การเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวของชุมชนส่วนใหญ่จะใช้เครื่องจักรกลคือ รถเกี่ยวและนวดข้าว โดยการจ้างรถเกี่ยวข้าวจากผู้รับจ้างที่เป็นคนภายนอกชุมชนหรือต่างจังหวัด ต่างภูมิภาค แล้วนำรถมาตระเวนรับจ้างเกี่ยวและนวดข้าวในฤดูเก็บเกี่ยว รถเกี่ยวข้าวจะเก็บผลผลิตข้าวในแปลงนาและนวดจนเหลือผลผลิตข้าวที่เป็นเมล็ด เรียกว่าข้าวเปลือก เกษตรกรจะบรรจุข้าวเปลือกลงในกระสอบ ก่อนจะนำไปเก็บยังเรือนข้าวหรือลอมข้าวของครัวเรือนต่อไป

ผลการวิเคราะห์พบว่า ขั้นตอนการเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าว จะเป็นอีกขั้นตอนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นการผสมผสานระหว่างความรู้ฝังลึก (Tacit knowledge) กับการนำเทคโนโลยีเครื่องจักรกลมาใช้ในการเก็บเกี่ยวร่วมกัน ความรู้ฝังลึกในตัวบุคคลได้แก่ การสังเกตความสุกของข้าวจากสีและลักษณะของรวง ซึ่งความรู้นี้จะถูกถ่ายทอดผ่านการปฏิบัติจริงในครอบครัว ซึ่งเป็นการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ (Informal learning) ขณะที่การนำรถเกี่ยวและนวดข้าวมาใช้ เป็นการใช้เครื่องจักรกลในการผลิตซึ่งเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ สะท้อนให้เห็นกลไกการเรียนรู้แบบ Peer learning ที่เกษตรกรในชุมชนปรับตัวและเรียนรู้จากกันเองในการใช้เครื่องมือหรือเทคโนโลยีสมัยใหม่มาทดแทนแรงงานคนที่ขาดแคลน

6. ขั้นตอนการดูแลรักษาผลผลิตข้าวหลังการเก็บเกี่ยว

หลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวจากแปลงนาแล้ว จะต้องไล่ความชื้นออกจากเมล็ดข้าว โดยนำไปอบด้วยตู้อบหรือนำมาตากบนลานที่มีพื้นเรียบและมีวัสดุปูรองพื้นบริเวณที่จะตาก เพื่อไม่ให้เมล็ดข้าวได้รับความร้อนจากพื้นมากเกินไป ในการตากจะนำเมล็ดข้าวเปลือกออกมาตากในตอนเช้าและเก็บในตอนเย็น โดยต้องเกลี่ยเมล็ดข้าวให้กระจายกันอย่างสม่ำเสมอ ไม่หนาหรือบางจนเกินไปด้วยความหนาของข้าวที่ตากไม่เกิน 5-7 ซม. จากพื้น) เพื่อให้เมล็ดข้าวเปลือกได้รับความร้อนอย่างทั่วถึงและสม่ำเสมอ ใช้ระยะเวลาในการตากประมาณ 1-2 วัน (เกษตรกรจะเรียกว่า 1-2 แดด) และระหว่างวันจะต้องเกลี่ยข้าวที่ตากเพื่อให้ได้รับแสงแดดโดยทั่วถึง เมื่อตากจนเมล็ดข้าวแห้งดีแล้ว เก็บใส่ภาชนะที่ปิดมิดชิด นำเข้าสู่โรงเก็บ (เรือนข้าวหรือลอมข้าว) หรือนำไปสีเพื่อบริโภคต่อไป

ผลการวิเคราะห์พบว่า ขั้นตอนการดูแลรักษาผลผลิตข้าวหลังการเก็บเกี่ยว ยังมีการสะท้อนให้เห็นความรู้ฝังลึก (Tacit knowledge) ที่ชัดเจนของเกษตรกร ในการสังเกตความแห้งของข้าวจากการสัมผัสและการมองเห็น ซึ่งเป็นทักษะที่ไม่สามารถถ่ายทอดได้ผ่านตำราหรือคู่มือ แต่ต้องอาศัยการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ (Informal learning) ผ่านการปฏิบัติจริงและการถ่ายทอดจากผู้มีประสบการณ์ในครอบครัวหรือในชุมชนโดยตรง ลักษณะดังกล่าวเป็นกลไกการถ่ายทอดแบบ Leader-based ที่ผู้อาวุโสหรือผู้มีประสบการณ์ในชุมชนมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดทักษะนี้ให้แก่เกษตรกรรุ่นใหม่

แหล่งความรู้และการจัดการความรู้ในการทำนาอินทรีย์ของชุมชน

ความรู้ในการทำนาของชุมชนบ้านหนองโสน ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant) ทั้ง 10 ราย ส่วนใหญ่จะเป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน (Tacit knowledge) ที่ได้จากการสั่งสมประสบการณ์ การวิเคราะห์กระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนในครั้งนี้ใช้กรอบการจัดการความรู้ 6 ขั้นตอนของ Marquardt (1969) และ Michael (2015) เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาว่าชุมชนดำเนินการในแต่ละขั้นตอนได้ครบถ้วนเพียงใด โดยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการจัดเวทีประชุมกลุ่มย่อยมาเปรียบเทียบกับหลักการจัดการความรู้ในแต่ละขั้นตอน เพื่อระบุจุดที่ชุมชนมีความเข้มแข็งและจุดที่ยังขาดหายไปสามารถนำเสนอแหล่งความรู้และการจัดการความรู้ในการทำนาอินทรีย์ของชุมชนตำบลควนรู อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา ได้ดังนี้

1. กำหนดความรู้ที่ต้องการ

เป็นขั้นตอนของการกำหนดความรู้สำหรับการเรียนรู้เพื่อนำไปปฏิบัติในขั้นตอนต่าง ๆ ของการทำนาจากบรรพบุรุษ โดยเป็นการเรียนรู้จากการสอนด้วยการปฏิบัติจริงระหว่างผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด และได้รับประสบการณ์ตรงจากการลงมือทดลองแล้วเลือกใช้ความรู้ที่เหมาะสมกับตนเองในการทำ นกลายเป็นองค์ความรู้ของเกษตรกรแต่ละคน โดยพบว่า ในปัจจุบันเกษตรกรยังคง

กำหนดความรู้ที่ต้องการแบบเฉพาะเรื่องตามความต้องการหรือสนใจของเกษตรกร ซึ่งมีจุดเริ่มจากการประสบปัญหาในการทำนาแล้วต้องการหาทางแก้ไขปัญหาที่ตนเองประสบ ด้วยการค้นคว้าความรู้จากผู้ที่มีประสบการณ์ในชุมชนผ่านการสอบถามพูดคุย แต่ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นการถ่ายทอดความรู้แบบปากต่อปาก การกำหนดความรู้ที่ต้องการนี้จะกระทำเมื่อเกษตรกรได้พบปัญหาในการทำนาแล้วเท่านั้น หากไม่เกิดปัญหาเกษตรกรก็จะทำกิจกรรมไปเช่นเดิมตามที่ได้เรียนรู้มาจากรบรรพบุรุษและประสบการณ์ของตนเอง การกำหนดความรู้ที่ต้องการของเกษตรกรในชุมชน ตำบลควนรู เป็นการกำหนดความรู้แบบไม่เป็นทางการ (Informal) ซึ่งจะเกิดขึ้นเมื่อมีปัญหาในการทำนาแล้วจึงพยายามค้นหากำหนดแก้ไข ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Marquardt (1969) และ Michael (2015) ที่ระบุว่า การกำหนดความรู้ที่ต้องการเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการจัดการความรู้ที่ทำให้องค์กรสามารถระบุได้ว่าต้องการความรู้ใดเพื่อบรรลุเป้าหมาย ซึ่งต้องมีความชัดเจนและมีการระบุความรู้ที่จำเป็นต่อการพัฒนาองค์กรไว้ล่วงหน้า และยังสอดคล้องกับ การรายงานผลการวิจัยของ เกศสุตา และคณะ (2558) ที่ศึกษาทางเลือกในการปรับตัวต่อภัยแล้งของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่าเกษตรกรในพื้นที่ศึกษาดังกล่าวมีการกำหนดความรู้ที่ต้องการอย่างเป็นระบบมากกว่า โดยมีการสำรวจและประเมินความต้องการความรู้ก่อนเริ่มฤดูกาลผลิต เกษตรกรส่วนใหญ่มักจะกำหนดความรู้ที่ต้องการโดยอาศัยปัญหาที่เกิดขึ้นจริงเป็นตัวกระตุ้น ขณะที่เกษตรกรในชุมชน ตำบลควนรูยังขาดกระบวนการนี้ในเชิงระบบ ในขั้นตอนนี้ยังเป็นการดำเนินงานแบบตั้งรับ ไม่มีการวางแผนการจัดการความรู้ล่วงหน้า จึงกลายเป็นช่องว่างสำคัญที่ชุมชนควรพัฒนาไปสู่การกำหนดความรู้ในเชิงรุก เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

2. การค้นหาความรู้

เป็นการค้นหาแหล่งความรู้และประเด็นความรู้ในการทำนาของเกษตรกร แหล่งความรู้ที่เกษตรกรค้นหาอาจจะมีทั้งที่เป็นบุคคลและไม่ใช่มบุคคล การค้นหาความรู้ในการทำนาของเกษตรกร จะเกิดขึ้นเมื่อเกษตรกรประสบปัญหาหรือมีข้อสงสัยในประเด็นที่เกี่ยวกับการทำนา และจะทำการค้นหาความรู้โดยการพูดคุยสอบถาม แลกเปลี่ยนความคิด หรือถ่ายทอดเทคนิคต่าง ๆ ระหว่างบุคคล โดยบุคคลสำคัญในการเป็นแหล่งความรู้ได้แก่ คนในครอบครัวและเพื่อนเกษตรกรด้วยกันเอง ตามที่เกษตรกร อธิบายว่า “... เมื่อก่อนทำนาใหม่ ๆ มีปัญหาอะไรก็ตามแม่ หรือว่าไปถามคนอื่นที่เขาทำมาก่อนเรา แล้วเอาอันนั้นแหละมาใช้มาทำ แล้วปรับให้มันเหมาะกับในนาเรา ...” สะท้อนให้เห็นว่า ความรู้เกี่ยวกับการทำนาของชุมชนจะเป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน (Tacit knowledge) ซึ่งจะถูกนำมาใช้หรือถ่ายทอดสู่ผู้อื่น ก็ต่อเมื่อเกิดปัญหาหรือมีข้อสงสัยในการทำนาเท่านั้น หากไม่มีข้อสงสัยหรือปัญหาเกิดขึ้น เกษตรกรก็จะไม่มีการค้นหาความรู้แต่อย่างใด ทำให้ความรู้จากแหล่งความรู้ไม่ถูกถ่ายทอดความรู้ให้กับบุคคลอื่น ดังนั้น หากไม่มีการจัดการความรู้เพื่อเปลี่ยนความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคนให้เป็นความรู้แบบชัดแจ้ง (Explicit knowledge) เมื่อบุคคลที่เป็นแหล่งความรู้ไม่อยู่ในชุมชนแล้ว ความรู้เรื่องการทำนาของชุมชนควนรู อาจจะสูญหายไปจากชุมชนได้ในอนาคต ในขั้นตอนนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับแนวคิดของ Marquardt (1969) และ Michael (2015) ที่ระบุว่า การแสวงหาความรู้ต้องอาศัยการรวบรวมจากทั้งภายในและภายนอกองค์กร จะเห็นว่าการค้นหาความรู้ของเกษตรกรในชุมชน ตำบลควนรู จะพึ่งพาแหล่งความรู้ที่เป็นบุคคลเป็นหลัก โดยเฉพาะคนในครอบครัวและเพื่อนเกษตรกร สะท้อนให้เห็นว่าความรู้ส่วนใหญ่ของชุมชนเป็นความรู้แบบฝังลึก (Tacit knowledge) อยู่ในตัวบุคคล ซึ่งจะถ่ายทอดผ่านการพูดคุยสอบถาม โดยไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรหรือเป็นหลักฐานที่จับต้องได้ และเมื่อเปรียบเทียบกับงานวิจัยของ ปราโมทย์ และคณะ (2556) ที่พบว่าเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการค้นหาความรู้จากสื่อสิ่งพิมพ์ หน่วยงานส่งเสริมการเกษตร และการแลกเปลี่ยนในกลุ่มเกษตรกรอย่างเป็นระบบ แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรในชุมชน ตำบลควนรู ยังขาดการค้นหาความรู้จากแหล่งภายนอกชุมชนด้วยเช่นกัน หากไม่มีการจัดการเพื่อเปลี่ยนความรู้ฝังลึกของชุมชนให้เป็นความรู้แบบชัดแจ้ง (Explicit knowledge) โดยเร็ว และหากบุคคลที่เป็นแหล่งความรู้ไม่อยู่ในชุมชนแล้ว ความเสี่ยงที่องค์ความรู้เรื่องการทำนาอินทรีย์ของชุมชนจะสูญหายไปในอนาคตย่อมมีสูงอย่างแน่นอน

3. การสร้างและแสวงหาความรู้

ขั้นตอนนี้เป็นการค้นคว้า สืบค้น และรวบรวมความรู้ในการทำนาของชุมชนจากแหล่งต่าง ๆ ภายในชุมชน ได้แก่ บุคคลในชุมชนที่มีความรู้และประสบการณ์ เอกสาร หรือรูปภาพต่าง ๆ รวมทั้งการพัฒนาความรู้เรื่องการทำนาของเกษตรกร ซึ่งจากการศึกษาพบว่า แหล่งความรู้ในการทำนาของเกษตรกรตำบลควนรู มีดังนี้ 1) ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ถือว่าเป็นความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการทำนา โดยแหล่งความรู้ที่สำคัญคือ พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย หรือบรรพบุรุษ ญาติ เพื่อนบ้าน เพื่อนเกษตรกร ซึ่งเป็นการเรียนรู้แบบธรรมชาติ เกิดการซึม

ชัดและเลียนแบบ โดยไม่ต้องมีการจดบันทึกใด ๆ บางอย่างเมื่อเรียนรู้แล้วก็สามารถทำได้เอง บางอย่างก็จะต้องให้พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ญาติ หรือเพื่อนบ้าน ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง แล้วจึงทำตามได้ เกษตรกรจะมีการแสวงหาความรู้โดยการเรียนรู้ด้วยตนเองจากการสังเกต การทดลองปฏิบัติ ลองผิดลองถูกไปเรื่อย ๆ กลายเป็นความรู้ฝังลึกในตัวบุคคล 2) ความรู้สมัยใหม่ เป็นความรู้ทางวิชาการสมัยใหม่ในเรื่องที่เกี่ยวข้องหรือเป็นประโยชน์ต่อการทำนาของเกษตรกร เช่น การใช้ปุ๋ยชีวภาพ ปุ๋ยจากมูลสัตว์ เช่น มูลค่างคว (จากเข้างังโหล่น) มูลวัว มูลควาย ที่เกษตรกรเลี้ยงไว้ในครัวเรือนเพื่อใช้แรงงาน การใช้เครื่องจักรกลทางการเกษตร แหล่งความรู้ที่สำคัญสำหรับความรู้สมัยใหม่คือ ผู้นำกลุ่ม และเจ้าหน้าที่เกษตรหรือเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานอื่นที่เข้ามาให้ความรู้แก่เกษตรกร รวมทั้งการแสวงหาความรู้จากการอ่านสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เช่น แผ่นพับ โปสเตอร์ แผ่นปลิว การศึกษาดูงานหรือร่วมกิจกรรมทัศนศึกษาในที่ต่าง ๆ ที่หน่วยงานภายนอก ชุมชนจัดขึ้น จากการรวบรวมข้อมูลพบว่า แหล่งความรู้ของเกษตรกรในการทำนาอินทรีย์ที่สำคัญที่สุดคือ พ่อแม่หรือบรรพบุรุษ รองลงไปได้แก่ ญาติ เพื่อนหรือเพื่อนบ้าน ผู้นำกลุ่ม เจ้าหน้าที่เกษตร และจากสื่อต่าง ๆ ตามลำดับ ตามที่เกษตรกรให้สัมภาษณ์ไว้ว่า “... พ่อเราใหญ่ขึ้นสักหิดทำนาได้แล้วพ่อแม่ก็พาหลงนา เราก็กเลเอาว่าเขาทำยังไง แล้วพ่อแม่ก็สอนให้ทำ จับให้ไถนามั่ง พอพรวก็ได้ก็ไถกับวัว ไม่เข้าใจไรเราก็กถามเอาตรงนั้นแหละ หลัง ๆ มานี้แหละที่โครงการไรเข้ามา เขาก็มาบอกมากล่าวให้ทำตามเขา ตามที่เขาว่านั่นแหละ ...” จากข้อมูลแสดงให้เห็นว่า ขั้นตอนการสร้างและแสวงหาความรู้ในการทำนาอินทรีย์ของเกษตรกรตำบลควนรู มีการค้นคว้า สืบค้น และรวบรวมความรู้จากแหล่งความรู้ที่เป็นสื่อประเภทบุคคลในครอบครัวหรือในชุมชนก่อนสื่ออื่น ๆ ซึ่งสื่อลำดับแรกคือ บุคคลในครอบครัว และชุมชน เพราะสามารถหาความรู้ได้ง่าย มีการติดต่อสื่อสารกันได้ตลอดเวลา มีความคุ้นเคยและเชื่อถือกัน เกษตรกรได้มีโอกาสเรียนรู้จากประสบการณ์และการปฏิบัติจริงจากบุคคลเหล่านั้น สื่อบุคคลลำดับถัดไปคือ บุคคลจากภายนอกชุมชน เช่น เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานอื่นทั้งภาครัฐและเอกชนที่เข้ามาให้ความรู้แก่เกษตรกร ส่วนแหล่งความรู้อื่น ๆ ได้แก่ เอกสารหรือรูปภาพต่าง ๆ หนังสือ วารสาร สิ่งพิมพ์ รวมทั้งการเข้าร่วมฝึกอบรม ศึกษาดูงานในที่ต่าง ๆ ตามที่มีหน่วยงานจัดขึ้นนั้น เกษตรกรได้รับความรู้ในลำดับหลังสุด ผลการวิจัยมีความสอดคล้องกับผลการศึกษาของ อัญชลี และ สุนีย์ (2554) ซึ่งได้ทำการศึกษาเรื่อง การจัดการความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกร อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม พบว่าเกษตรกรมีการแสวงหาความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ โดยใช้วิธีการสอบถามผู้นำชุมชน พัฒนาการ หรือผู้ที่เกี่ยวข้องที่มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ รวมทั้งใช้การสังเกตจากเกษตรกรคนอื่น การเข้าร่วมประชุมแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน จะเห็นได้ว่าการสร้างและแสวงหาความรู้ของเกษตรกรจะมีแหล่งความรู้ที่สำคัญคือ สื่อบุคคล โดยเฉพาะบุคคลใกล้ชิดตัว เช่น คนในครอบครัวหรือชุมชนเดียวกัน เนื่องจากบุคคลเหล่านี้เป็นบุคคลที่คุ้นเคยกับเกษตรกรเป็นอย่างดี เกษตรกรสามารถเรียนรู้ทั้งในด้านทฤษฎีและในทางปฏิบัติได้ หากเกิดความไม่เข้าใจหรือมีปัญหาที่สามารถสอบถามได้ง่าย ส่วนการสร้างและแสวงหาความรู้จากภายนอก จะเป็นการได้รับความรู้จากเจ้าหน้าที่ที่มาจากหน่วยงานต่าง ๆ รวมทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ การเข้าร่วมกิจกรรมที่มีการจัดโดยหน่วยงาน เช่น การฝึกอบรม การทัศนศึกษาดูงาน จากการศึกษาพบว่า แหล่งความรู้ที่สำคัญที่สุดของเกษตรกรในชุมชน ตำบลควนรู คือ พ่อแม่หรือบรรพบุรุษ ซึ่งสะท้อนให้เห็นลักษณะของความรู้ฝังลึก (Tacit knowledge) ที่ถ่ายทอดผ่านการเรียนรู้แบบธรรมชาติ เมื่อเทียบกับแนวคิดของ Marquardt (1969) และ Michael (2015) จะพบว่าขั้นตอนการสร้างและแสวงหาความรู้ของชุมชน ตำบลควนรู จะมีความเข้มแข็งในด้านการเรียนรู้จากประสบการณ์และการถ่ายทอดระหว่างบุคคล (Socialization) ซึ่ง Nonaka และ Takeuchi (2004) ได้อธิบายว่า เป็นกระบวนการแบ่งปันความรู้ฝังลึกระหว่างบุคคล โดยผ่านการสังเกตและการลงมือปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ ราตรี และชาลี (2558) ที่พบว่าเกษตรกรผู้ปลูกหอมเล็้งใหม่ในจังหวัดกำแพงเพชรมีการสร้างและแสวงหาความรู้จากบุคคลในครอบครัวและชุมชนเป็นหลักเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม งานวิจัยของ Claver, E. et al. (2017) ที่ศึกษาการจัดการความรู้ของสมาคมผู้แปรรูปผลิตภัณฑ์จากโกโก้พบว่า การสร้างความรู้ใหม่จากการทดลองและวิจัยร่วมกันเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาคุณภาพผลผลิตได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นส่วนที่ยังขาดหายไปในการบวนการสร้างและแสวงหาความรู้ของเกษตรกรในชุมชน ตำบลควนรู รวมถึงยังไม่มีกระบวนการเปลี่ยนความรู้ฝังลึกให้เป็นความรู้ชัดแจ้งดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

4. การจัดเก็บความรู้

เป็นขั้นตอนของการนำข้อมูลความรู้ที่ได้ มาแยกและจัดเป็นกลุ่มตามสาระที่สัมพันธ์กัน และกำหนดรูปแบบการจัดเก็บ ทั้งในรูปแบบเอกสารหรือนำเทคโนโลยีมาใช้ในการจัดเก็บ เพื่อให้สามารถนำกลับมาใช้ได้สะดวก จากการศึกษาพบว่า การจัดเก็บความรู้ในการ

ทำนาคินทรีย์ของเกษตรกรชุมชนควนรู มีความแตกต่างกันตามขั้นตอนการทำนา ซึ่งสามารถจำแนกรูปแบบการจัดเก็บได้ 5 ช่องทาง ได้แก่ การจดจำ การใช้โทรศัพท์มือถือ ถ่ายภาพ การจดบันทึก และการใช้คอมพิวเตอร์ จากการศึกษาพบว่า การจดจำ เป็นรูปแบบการจัดเก็บความรู้ที่เกษตรกรใช้มากที่สุดในทุกขั้นตอนของการทำนา โดยเฉพาะในขั้นตอนการเตรียมดินและการดำนา ส่วนขั้นตอนอื่น ๆ มีเกษตรกรบางรายเริ่มใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการจัดเก็บความรู้ โดยจัดเก็บเป็นไฟล์ภาพและไฟล์เอกสารในโทรศัพท์มือถือ หรือจัดเก็บในรูปแบบของภาพถ่ายหรือการจดบันทึก เช่น การใช้โทรศัพท์มือถือบันทึกข้อมูลในขั้นตอนการเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าว การจดบันทึกในขั้นตอนการดูแลรักษาข้าวในแปลงนา อย่างไรก็ตาม ข้อมูลที่มีการบันทึกจะเป็นข้อมูลที่เกษตรกรเห็นว่ามีความสำคัญต่อตนเองเท่านั้น เช่น ค่าจ้างแรงงาน ระยะเวลาในการหว่านข้าว และเก็บเกี่ยวผลผลิต ซึ่งเป็นข้อมูลที่เป็นเชิงปริมาณ เป็นตัวเลข และจะเกี่ยวข้องกับรายได้ รายจ่าย ในการทำนาของเกษตรกร ทั้งนี้ รูปแบบการจัดเก็บความรู้ในการทำนาของเกษตรกรส่วนใหญ่ เป็นการเรียนรู้และถ่ายทอดกันภายในชุมชน ที่ผ่านกระบวนการบอกเล่าและสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นจากพ่อแม่หรือบรรพบุรุษที่สอนและถ่ายทอดต่อกันมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยอาศัยการสังเกตและจดจำร่วมกับการลงมือปฏิบัติจนเป็นความชำนาญ ซึ่งเป็นรูปแบบการจัดเก็บความรู้ที่เก็บไว้ในตัวบุคคล ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเกษตรกรในสมัยก่อนยังอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ การเรียนรู้จึงเรียนรู้ผ่านวิธีการบอกเล่า แล้วจดจำไว้ในตัวบุคคลจนกลายเป็นความเคยชินกับการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่นโดยวิธีการบอกเล่า (ปราโมทย์ และคณะ, 2556) ตามที่มี เกษตรกรกล่าวว่า “... ก็เราทำอยู่ตั้งแต่เด็กไม่ได้ทำไร ทำแต่นามาตั้งแต่นั้นแหละ พ่อแม่บอก เราก็ทำ ก็จำเอา ต้องจดทำไรละ ในเมื่อทำอยู่ประจำอยู่แล้ว จำได้หมดแล้ว ...” สะท้อนให้เห็นว่า เกษตรกรไม่เห็นความสำคัญของการจัดเก็บความรู้ที่เป็นระบบ เนื่องจากความรู้ที่ใช้ในการทำนาเป็นสิ่งที่ปฏิบัติอยู่เป็นประจำจนกลายเป็นความเคยชินส่วนบุคคล อย่างไรก็ตาม การจดจำโดยไม่มีการบันทึกเป็นหลักฐานหรือลายลักษณ์อักษรที่ชัดเจน ทำให้ความรู้ในการทำนาของชุมชนขาดความมั่นคงในการเก็บรักษา มีโอกาสที่จะถูกบิดเบือนหรือสูญหายไปในอนาคต การจัดเก็บความรู้ของเกษตรกรในชุมชน ตำบลควนรู ส่วนใหญ่อยู่ในรูปแบบของการจำและการสาธิตโดยตรง ซึ่งเมื่อวิเคราะห์เทียบกับแนวคิดของ Marquardt (1969) และ Michael (2015) ที่ระบุว่า การจัดเก็บความรู้เป็นการนำข้อมูลมาแยกและจัดเป็นกลุ่มตามสาระที่สัมพันธ์กัน และการจัดเก็บความรู้ที่ดีต้องมีรูปแบบที่ทำให้สามารถนำความรู้นั้นกลับมาใช้ได้อย่างสะดวก ซึ่งแนวคิดนี้ยังสอดคล้องกับผลการวิจัยของ อุทัย และนารินทร์ (2555) ที่พบว่าเกษตรกรผู้ทำเกษตรประณีตมีการจัดเก็บความรู้เป็นระบบโดยใช้เทคโนโลยีช่วยบันทึก เช่น ไฟล์ภาพและเอกสารในโทรศัพท์มือถือ ในขณะที่การจัดเก็บความรู้ของชุมชน ตำบลควนรู ส่วนใหญ่อยู่ในรูปแบบของการจำและการสาธิต ซึ่งเป็นรูปแบบการจัดเก็บที่เกี่ยวกับการสังเกตและจดจำจากประสบการณ์โดยตรงของเกษตรกรเอง ทำให้เกษตรกรไม่เห็นความสำคัญของการจัดเก็บความรู้เป็นระบบ เนื่องจากความรู้ที่ใช้ในการทำนาเป็นสิ่งที่ปฏิบัติอยู่เป็นประจำจนกลายเป็นความเคยชินส่วนบุคคล แสดงให้เห็นว่าชุมชนตำบลควนรูยังขาดระบบการจัดเก็บความรู้ที่เป็นมาตรฐาน ซึ่งเป็นการย้ำว่าความรู้ของชุมชนมีความเสี่ยงที่จะสูญหายเมื่อบุคคลที่เป็นแหล่งความรู้ไม่อยู่ในชุมชนอีกต่อไป ประเด็นนี้สอดคล้องกับที่ น้ำทิพย์ (2547) ระบุว่า การเรียนรู้ผ่านวิธีการบอกเล่าแล้วจดจำไว้ในตัวบุคคลที่กลายเป็นความเคยชินกับการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่นโดยวิธีนี้โดยไม่มีการจัดเก็บความรู้อย่างเป็นระบบ ผลที่ตามมาคือ ความรู้ในการทำนาของเกษตรกรจะกระจัดกระจายอยู่ในตัวเกษตรกรแต่ละคน โดยไม่มีการรวบรวมหรือเชื่อมโยงให้เป็นองค์ความรู้โดยรวมของชุมชน ทำให้ในอนาคตอาจจะไม่สามารถยืนยันได้ว่าความรู้ในการทำนาที่ชุมชนปฏิบัติอยู่เป็นความรู้ของชุมชนที่มีมาตั้งแต่อดีตหรือไม่ และจะคงอยู่ต่อไปได้นานเพียงใด

5. การจัดระบบความรู้

ผลการศึกษาพบว่า แม้เกษตรกรในชุมชนควนรูจะมีการจัดเก็บความรู้ในรูปแบบต่าง ๆ ตามหัวข้อที่กล่าวมา แต่ความรู้ในการทำนาของชุมชน ยังขาดการจัดระบบให้เป็นหมวดหมู่อย่างชัดเจน กล่าวคือ ความรู้ที่มีอยู่ไม่ได้ถูกนำมาจัดหมวดหมู่ แบ่งกลุ่ม วิเคราะห์ และเรียบเรียงให้เป็นระบบ รวมทั้งไม่มีการทบทวน ตรวจสอบ ปรับปรุง เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ครบถ้วนของเนื้อหา สาเหตุสำคัญที่ทำให้ขาดการจัดระบบความรู้คือ ความรู้ที่เกษตรกรแต่ละคนมีอยู่ในตัวเอง เป็นความรู้ที่กล่าวได้ว่าเป็นเรื่องเฉพาะตัวของแต่ละคนตามที่ได้รับถ่ายทอดและปฏิบัติต่อเนื่องมา กลายเป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคนในรูปของประสบการณ์ ความจำ และความเคยชิน เมื่อเกษตรกรต้องการนำความรู้มาใช้ก็จะเลือกนำเอาความรู้หรือประสบการณ์ที่มีมาบอกกล่าว สอน อธิบายหรือลงมือปฏิบัติให้ผู้ที่เข้ามาเรียนรู้ เกิดการเรียนรู้และนำไปใช้ได้ ผ่านการบอกเล่าและการสาธิตปฏิบัติโดยตรง ไม่ได้ถ่ายทอดผ่านเอกสารหรือสื่อที่เป็นรูปธรรม เป็นไปตามที่เกษตรกรกล่าวว่า “... ผมก็ทำมาตั้งแต่เด็ก ๆ ไม่ได้จด ไม่จัด ระเบียบอะไรอยู่แล้ว เพราะเราทำอยู่ทุกวัน สงสัยอะไรก็ถาม

ได้ บอกได้ เพราะทำอยู่จริง...” สะท้อนให้เห็นว่า เกษตรกรไม่เห็นความจำเป็นในการจัดระบบความรู้ เนื่องจากความรู้ความรู้อยู่ที่เกษตรกรใช้ในการทำนา เป็นความรู้ที่อาศัยการทำซ้ำ ๆ เป็นประจำด้วยความเคยชิน และทำอย่างต่อเนื่องจนเกิดเป็นความรู้ที่จดจำได้ และสามารถถ่ายทอดได้ทันทีผ่านการบอกเล่าจากประสบการณ์ ความจำ และการสาธิตโดยตรงของเกษตรกรเอง จึงไม่เห็นความจำเป็นว่า จะต้องมีการจัดระเบียบหรือหมวดหมู่ นอกจากนี้หากเกิดปัญหาหรือมีข้อสงสัยในการทำนาเกษตรกรสามารถใช้วิธีการสอบถามคนในครัวเรือน เพื่อนบ้าน หรือผู้ที่มีความรู้ที่อาศัยอยู่ภายในชุมชนได้ ประกอบกับความรู้ส่วนใหญ่ที่ใช้ในการทำนาของชุมชนจะมีลักษณะคล้ายคลึงกัน ความแตกต่างของความรู้จะเป็นเพียงรายละเอียดบางประเด็นเท่านั้น ซึ่งไม่ได้ส่งผลกระทบต่อกระบวนการผลิตหรือผลผลิต เกษตรกรจึงไม่ได้เห็นความจำเป็นที่จะต้องทำการทบทวน ตรวจสอบ หรือปรับปรุงองค์ความรู้ในการทำนาของชุมชน ทำให้ความรู้ที่มีอยู่ไม่มีการจัดระบบความรู้ ผลที่ตามมาจากการขาดการจัดระบบความรู้ คือ ความรู้ในการทำนาของเกษตรกรกระจัดกระจายอยู่ในตัวเกษตรกรแต่ละคน โดยไม่มีการรวบรวมหรือเชื่อมโยงให้เป็นองค์ความรู้โดยรวมของชุมชน ทำให้ในอนาคตอาจจะไม่สามารถยืนยันได้ว่าความรู้ในการทำนาที่ชุมชนปฏิบัติอยู่เป็นความรู้ของชุมชนที่มีมาตั้งแต่อดีตหรือไม่ โอกาสที่ความรู้ดังกล่าวจะถูกกลืนเลือน สูญหาย หรือขาดความต่อเนื่องในการสืบทอดสู่คนรุ่นต่อไปก็มีมากขึ้นด้วย จากผลการศึกษายังพบว่า การจัดระบบความรู้เป็นขั้นตอนที่ชุมชน ตำบลควนรู ขาดความมากที่สุด เนื่องจากความรู้ส่วนใหญ่ยังคงกระจัดกระจายอยู่ในตัวบุคคลโดยไม่มีการจัดหมวดหมู่หรือเชื่อมโยงให้เป็นองค์ความรู้รวมของชุมชน เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับหลักการแนวคิดของ Marquardt (1969) และ Michael (2015) ที่ระบุว่า การจัดระบบความรู้ต้องมีการวิเคราะห์และจัดแหล่งข้อมูลความรู้อย่างเป็นระบบ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ วิจารย์ (2554) ที่ระบุว่า การจัดระบบความรู้ต้องอาศัยการนำข้อมูลที่มีอยู่มาประมวลและกลั่นกรองให้เป็นระบบ แต่เกษตรกรมักจะไม่เห็นความจำเป็นในการจัดระบบความรู้ เนื่องจากความรู้ความรู้อยู่ที่เกษตรกรใช้ในการทำนา เป็นความรู้ที่อาศัยการทำซ้ำ ๆ เป็นประจำด้วยความเคยชิน และทำอย่างต่อเนื่องจนเกิดเป็นความรู้ที่จดจำได้ และสามารถถ่ายทอดได้ทันทีผ่านการบอกเล่าจากประสบการณ์ ความจำ และการสาธิตโดยตรงของเกษตรกรเอง ขณะที่ผลการวิจัยของ Narisara (2015) พบว่าเกษตรกรต้นแบบผู้เลี้ยงโคขุนคุณภาพสูงจะมีการจัดระบบความรู้โดยการแบ่งกลุ่มวิเคราะห์ และเรียงลำดับความรู้ให้เป็นระบบอย่างชัดเจน ดังนั้นเมื่อวิเคราะห์ข้อมูลในขั้นตอนนี้จึงพบว่า ขั้นตอนการจัดระบบความรู้เป็นจุดอ่อนที่สำคัญที่สุดของชุมชน ตำบลควนรู เนื่องจากความรู้ที่ถ่ายทอดมาจากการจัดหมวดหมู่ แบ่งกลุ่ม วิเคราะห์ และเรียงเรียงให้เป็นระบบ รวมทั้งไม่มีการทบทวน ตรวจสอบ ปรับปรุง เพื่อให้ได้ความสมบูรณ์ครบถ้วนของเนื้อหา สาเหตุสำคัญที่ทำให้ขาดการจัดระบบความรู้คือ ความรู้ที่เกษตรกรแต่ละคนมีอยู่ในตัวเอง กล่าวได้ว่าเป็นเรื่องเฉพาะตัวของแต่ละคนตามที่ได้รับการถ่ายทอดและปฏิบัติต่อเนื่องมา กลายเป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคนในรูปของประสบการณ์ ความจำ และความเคยชิน ช่องว่างนี้ชี้ให้เห็นว่าชุมชนตำบลควนรูจำเป็นต้องได้รับการส่งเสริมในด้านการจัดระบบความรู้เป็นลำดับแรกเพื่อป้องกันการสูญหายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

6. การถ่ายโอนและเผยแพร่ความรู้

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนสุดท้าย โดยเป็นการนำความรู้เกี่ยวกับการทำนาอินทรีย์ของชุมชน มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เผยแพร่และกระจายความรู้ ผ่านสื่อและวิธีการถ่ายทอดความรู้ในแบบต่าง ๆ เพื่อให้ผู้อื่นทั้งในและนอกชุมชนได้รู้ จากการเก็บรวบรวมข้อมูลพบว่า การถ่ายโอนและเผยแพร่ความรู้ในการทำนาของชุมชนควนรู สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะด้วยกันคือ

6.1 การเผยแพร่ความรู้ภายในชุมชน การถ่ายโอนและเผยแพร่ความรู้ในการทำนาอินทรีย์ของชุมชนควนรูภายในชุมชน จากการศึกษา พบว่า เกษตรกรมีการแลกเปลี่ยน เผยแพร่และกระจายความรู้ภายในกลุ่มเกษตรกรทำนาอินทรีย์ของชุมชนด้วยกันเอง โดยนิยมใช้วิธีการพูดคุยบอกเล่าหรือบอกกล่าวมากที่สุด รองลงมา คือ การสาธิตหรือทำให้ดู และการสนทนากลุ่ม เป็นไปตามคำบอกเล่าของเกษตรกร ที่ได้ให้ข้อมูลว่า “เมื่อตอนที่พี่ทำนาใหม่ ๆ พี่ก็ไปถามคนที่เขาทำมาก่อนแล้วว่าทำยังไง ให้เขาสอน เราก็เอามาทำเอง แต่ว่าถ้าคนนอกมาแลงาน เขาก็จะคุยที่ป่าไผ่ก่อน แล้วให้ฟังแล้วก็พาไปแลที่จริง ส่วนมากก็ไปที่โรงสีนั่นแหละ แล้วก็พูดอีกที ไม่เข้าใจหรอกก็ถาม มีคนช่วยและอยู่กันเวลาคนมาแลงาน” การที่วิธีการดังกล่าวเป็นวิธีการที่เกษตรกรนิยมใช้มาเนื่องจากเกษตรกรที่มาแลกเปลี่ยน เผยแพร่หรือกระจายความรู้ในการทำนา เป็นบุคคลที่อาศัยอยู่ภายในชุมชนเดียวกัน มีความคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี มีความไว้วางใจกัน จึงทำให้การเผยแพร่ความรู้เกิดขึ้นได้ง่ายและเกษตรกรสามารถเข้าถึงความรู้ได้มากกว่าวิธีอื่น ๆ ทั้งด้วยการอธิบาย การตอบข้อสงสัย การสอนหรือทำให้ดูเป็นตัวอย่าง สิ่งเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่มีการดำเนินอยู่ในชุมชนซึ่งเกษตรกรสามารถแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ได้ง่ายตลอดเวลา ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของเกษตรกรในภูมิภาคอื่นของประเทศไทยจะ

พบว่า วิธีการที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของความรู้ในการประกอบอาชีพมีความคล้ายคลึงกัน เช่น ปราโมทย์ และคณะ (2556) รายงานผลการศึกษาไว้ว่า วิธีการแลกเปลี่ยนความรู้ของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย 1) การประชุม 2) การสอน 3) การสาธิต 4) การบอกเล่า 5) การพบปะพูดคุย ขณะที่ ราตรี และ ขาลี (2558) ได้นำเสนอผลการศึกษาของการกระจายความรู้ของเกษตรกรที่ทำการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ตำบลหินดาด อำเภอปางศิลาทอง จังหวัดกำแพงเพชร ว่ามีการกระจายความรู้โดยการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้กับผู้เลี้ยงไหมรายอื่นในหมู่บ้านและการไปเป็นวิทยากรให้กับกลุ่มเกษตรกรรายอื่น ๆ หรือแม้แต่การศึกษาในต่างประเทศตามที่ Claver, E. et al. (2017) ได้ศึกษาการจัดการความรู้ทางการเกษตรของสมาคมผู้แปรรูปผลิตภัณฑ์จากโกโก้ ในจังหวัดเอลโดโร ประเทศเอกวาดอร์ และรายงานผลการศึกษาว่า ในการถ่ายทอดความรู้ สมาคมผู้แปรรูปผลิตภัณฑ์จากโกโก้ได้รับความรู้ที่จากการอบรมเชิงปฏิบัติการโดยผ่านโครงการสนับสนุนจากรัฐบาล และการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้กับผู้อื่นในช่วงระยะเวลาการเข้าร่วมงานแสดงสินค้า ทำให้พวกได้รับความรู้เกี่ยวกับการตลาดมากขึ้น ซึ่งจากข้อมูลข้างต้นจะเห็นว่า วิธีการที่เกษตรกรนิยมใช้ในการถ่ายทอด และเผยแพร่ความรู้ ยังเป็นวิธีการพูดคุยมากกว่าวิธีการอื่น เพราะเป็นวิธีการที่ง่าย สะดวก และสามารถโต้ตอบกันเพื่อให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายที่สุด

6.2 การเผยแพร่ความรู้สู่ภายนอกชุมชน การถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้ในการทำนาอินทรีย์ของชุมชนควนรูสู่

ภายนอกชุมชน จากการศึกษา พบว่าเกษตรกรมีการแลกเปลี่ยนความรู้กับบุคคลภายนอกชุมชน โดยใช้วิธีการพูดคุย บอกกล่าว มากที่สุด รองลงมา คือสาธิตหรือทำให้ดู และการสนทนากลุ่ม บุคคลภายนอกชุมชนที่มาแลกเปลี่ยน เรียนรู้ จะเป็นลักษณะของผู้ที่มาศึกษาดูงาน การเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการทำนาอินทรีย์ของชุมชนในระยะเวลาที่ผ่านมาจะใช้สื่อบุคคลคือ วิทยากรและทีมงานเป็นสื่อหลัก โดยมีสื่อของจริงประกอบการเรียนรู้ คือ แปลงนาและผลผลิตข้าว สำหรับวิธีการเผยแพร่จะใช้วิธีการบรรยายในลักษณะของการเล่าให้ฟัง หรืออธิบายตามประสบการณ์ที่วิทยากรได้ปฏิบัติมา อาจจะมีทีมงานเพิ่มเติมในบางประเด็นและตอบคำถามของผู้ที่มาศึกษา เรียนรู้ หรือร่วมเป็นพี่เลี้ยงในการปฏิบัติแก่บุคคลภายนอกชุมชนที่มาเรียนรู้ ตามคำให้สัมภาษณ์จากเกษตรกรว่า “ ตอนนี้ที่เวลาใครมาดูงานก็ให้ประธานกลุ่มเขาบรรยาย นากยกบ้าง พี่นีกบ้างบรรยาย แต่บางทีก็ไม่ค่อยจะว่างกันซักเท่าไร แต่ถ้าเกิดว่าใครมาทันทันตอนไหนก็จะมา ลงไปดูในนา ทำให้ดูบ้าง เช่นว่าการทำปุ๋ย การเกี่ยวข้าวกับแคะอะไรแบบนี้แหละ ตอนที่คนเข้ามาดูงานจะทำให้ดู ถ้าเป็นปุ๋ยบางครั้งก็จะให้ลงมือทำเองเลยเราก็คอยดู คอยบอก แบบนั้นแหละ ” ความรู้ในการถ่ายทอดหรือเผยแพร่ในบางประเด็นนั้นเป็นเรื่องเฉพาะที่มีการดำเนินการหรือการปฏิบัติโดยเกษตรกรบางรายเท่านั้น ทำให้มีปัญหาที่พบได้บ่อยในการเผยแพร่ความรู้คือ เมื่อบุคคลที่เป็นวิทยากรหรือผู้บรรยาย ตัดภารกิจจะไม่สามารถมาให้ความรู้ในเรื่องนั้น ๆ ได้ จำเป็นต้องมีการเลื่อนหรือปรับเปลี่ยนวัน เวลา ในการเข้ามามีศึกษาดูงานในชุมชนหรือในพื้นที่ หรือในกรณีที่ไม่สามารถเลื่อนเวลาได้อาจจะจัดให้มีผู้บรรยายแทน แต่ก็ไม่สามารถถ่ายทอดความรู้ได้อย่างเต็มที่ ทีมวิทยากรของชุมชนจึงมีความต้องการสื่อสำหรับการใช้ในการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการทำนาของชุมชน เพื่อให้การดำเนินงานของชุมชนได้ผลดีขึ้น มีประสิทธิภาพมากขึ้น ดังคำสัมภาษณ์ของเกษตรกรว่า “ บางครั้งเวลาเขาจะเข้ามาดูงาน คนบรรยายก็ไม่ว่างติดธุระบ้างอะไรบ้าง ก็ต้องเลื่อน แต่ถ้าเลื่อนไม่ได้แล้วก็ต้องมาบรรยายแทนกัน แต่มันก็ไม่เต็มที่ เพราะคนที่มาพูดแทนนั้นก็ไม่ได้รู้ลึกๆจริงเหมือนวิทยากรที่เขาพูดเขาทำอยู่เอง ถ้าว่าได้พวกวิดิโอ หรือว่าแผ่นพับ อะไรมาให้เขาดู เขาก็จะได้ดูไปก่อน เราก็ไม่ต้องบรรยายมากวิทยากรตัวจริงไม่ว่างก็ไม่ใช่ไร เราก็พอให้ข้อมูลหรือว่าตอบคำถามเขาได้ ” จากข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การถ่ายทอดและเผยแพร่ข้อมูล ความรู้ ในการทำนาของเกษตรกรชุมชนควนรู จะใช้วิธีการอธิบาย พูดคุย บอกกล่าว สนทนากลุ่ม สาธิตให้ดู ให้ลงมือปฏิบัติจริง เป็นการถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้จากความรู้และประสบการณ์ของวิทยากรแต่ละคนซึ่งจะมีความแตกต่างกันไปทำให้ความรู้ที่มีการถ่ายทอดและเผยแพร่ในแต่ละครั้งไม่เหมือนกัน ฉะนั้นหากมีการจัดการความรู้ในการทำนาของชุมชนควนรูอย่างเป็นระบบจะทำให้การถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้มีความเป็นระบบ ระเบียบ มีการจัดลำดับและหมวดหมู่ของความรู้ที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ผู้ที่รับการถ่ายทอดหรือรับการเผยแพร่ก็สามารถเรียนรู้ได้ดีขึ้น และความรู้ที่วิทยากรที่ถ่ายทอดจะเป็นความรู้ของชุมชนแบบเดียวกัน ทำให้การถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้มีประสิทธิภาพมากขึ้น จากผลการศึกษาเมื่อนำมาวิเคราะห์โดยเทียบกับหลักการของ Marquardt (1969) และ Michael (2015) ที่ระบุว่าถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้ที่มีประสิทธิภาพต้องอาศัยการเข้าถึงและนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ได้จริง จะพบว่าขั้นตอนนี้เป็นจุดแข็งที่สุดของชุมชน ตำบลควนรู เมื่อเทียบกับขั้นตอนอื่น โดยเฉพาะการถ่ายทอดภายในชุมชนผ่านการพูดคุยบอกเล่าและการสาธิต ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ปราโมทย์ และคณะ (2556) ที่พบว่าวิธีการแลกเปลี่ยนความรู้ของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือประกอบด้วยการประชุม การสอน การสาธิต และการบอกเล่า เช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามงานวิจัย

ของ Claver, E. et al. (2017) ชี้ให้เห็นว่าการถ่ายทอดความรู้ที่มีประสิทธิภาพในยุคปัจจุบันต้องอาศัยการจัดลำดับและหมวดหมู่ของความรู้ที่ชัดเจนก่อนการเผยแพร่ ซึ่งในประเด็นนี้การถ่ายทอดความรู้สู่ภายนอกชุมชนยังมีข้อจำกัดสำคัญ เนื่องจากขาดการจัดลำดับและหมวดหมู่ของความรู้ที่ชัดเจนก่อนการเผยแพร่ ทำให้วิทยากรของชุมชนแต่ละคนถ่ายทอดความรู้ในประเด็นและรายละเอียดที่แตกต่างกันไปตามประสบการณ์ของตน หากมีการจัดการความรู้ในการทำของชุมชนตำบลควนรูอย่างเป็นระบบ จะทำให้การถ่ายโอนและเผยแพร่ความรู้มีความเป็นระบบ มีการจัดลำดับและหมวดหมู่ของความรู้ที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ผู้รับการถ่ายโอนหรือรับการเผยแพร่ความรู้สามารถเรียนรู้ได้ดีขึ้น และความรู้ที่วิทยากรที่มาถ่ายทอดจะเป็นความรู้ของชุมชนแบบเดียวกัน ทำให้การถ่ายโอนและเผยแพร่ความรู้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งเป็นประเด็นที่ชุมชนตำบลควนรูยังต้องพัฒนาต่อไป

จากผลการศึกษา กระบวนการทำนาอินทรีย์และการจัดการความรู้ของชุมชน : การวิเคราะห์และแนวทางการพัฒนากรณีศึกษาตำบลควนรู อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา สามารถสังเคราะห์ข้อมูลและแสดงเป็นแผนภาพได้ดัง Figure 1 ซึ่งอธิบายแผนภาพโดยสรุปได้ว่า รูปแบบการจัดการความรู้ในกระบวนการทำนาอินทรีย์ของชุมชน ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน คือ องค์ประกอบที่ 1 กระบวนการทำนาอินทรีย์ของชุมชน ประกอบด้วย 6 ขั้นตอน ได้แก่ การเตรียมดิน การเตรียมเมล็ดพันธุ์ การดำนา การดูแลรักษาและจัดการแปลงนา การเก็บเกี่ยวผลผลิต และการจัดการผลผลิตหลังการเก็บเกี่ยว องค์ประกอบที่ 2 กระบวนการจัดการความรู้ที่ชุมชนปฏิบัติจริง ประกอบด้วย 6 ขั้นตอน คือ การกำหนดความรู้ การค้นหาความรู้ การสร้างและแสวงหาความรู้ การจัดเก็บความรู้ การจัดระบบความรู้ และการถ่ายโอนและเผยแพร่ความรู้ ซึ่งพบว่าทั้ง 2 องค์ประกอบนี้มีความสัมพันธ์ต่อกัน โดยกระบวนการทำนาอินทรีย์เป็นแหล่งสำคัญของการสะสมและถ่ายทอดความรู้ของชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง ขณะที่การจัดการความรู้เป็นส่วนช่วยในการรักษาและพัฒนากระบวนการทำนาให้มีความยั่งยืนมากขึ้น และเมื่อวิเคราะห์โดยเปรียบเทียบกับหลักการจัดการความรู้พบว่า ในขั้นตอนของการถ่ายโอนและเผยแพร่รู้นั้นชุมชนดำเนินการได้ดี แต่ในขั้นตอนของการกำหนดความรู้ การค้นหาความรู้ และการสร้างและแสวงหาความรู้ มีการดำเนินการได้เพียงบางส่วน สำหรับขั้นตอนของการจัดเก็บความรู้ และการจัดระบบความรู้ เป็นขั้นตอนที่ขาดความสมบูรณ์ในการดำเนินการ ทำให้เกิดช่องว่างในการดำเนินการตามกระบวนการของการจัดการความรู้ จึงนำไปสู่องค์ประกอบที่ 3 ในแผนภาพคือ แนวทางการพัฒนาเพื่อลดช่องว่างการจัดการความรู้ของชุมชน 4 แนวทาง คือ 1) ดำเนินการจัดเก็บและจัดระบบความรู้อย่างเป็นระบบและมีหลักฐานที่ชัดเจน 2) เพิ่มประสิทธิภาพของศูนย์เรียนรู้ชุมชน 3) เชื่อมโยงการตลาดและการสร้างมูลค่าเพิ่มของผลิตภัณฑ์ และ 4) บูรณาการความรู้ดั้งเดิมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งทั้ง 4 แนวทางจะช่วยให้ชุมชนสามารถเติมเต็มกระบวนการจัดการความรู้ให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น

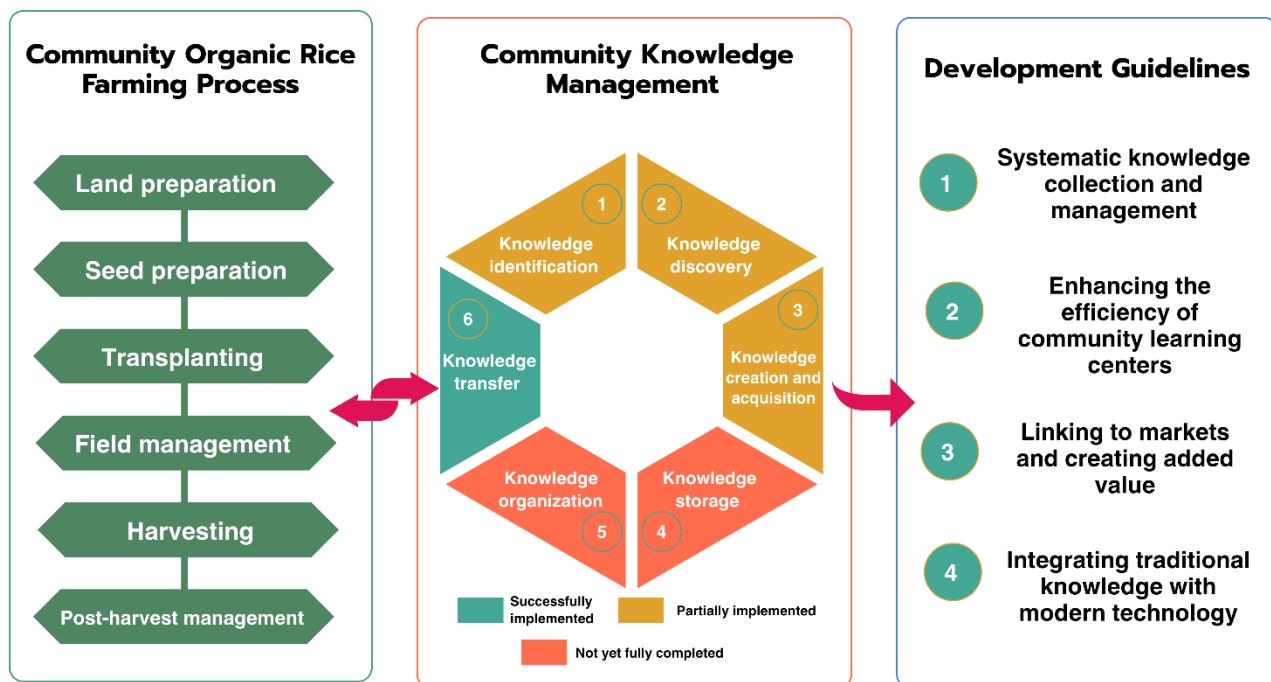

Figure 1 Knowledge management model of organic rice farming of the Community in Khuan Ru Sub-district, Rattaphum District, Songkhla Province

แนวทางการพัฒนาระบบการจัดการความรู้ของชุมชนทั้ง 4 ชั่ว สามารถอธิบายได้ดังนี้ 1) ดำเนินการจัดเก็บและจัดระบบความรู้ให้เป็นระบบและมีหลักฐานที่ชัดเจน ชุมชนควรเร่งดำเนินการในการจัดเก็บและจัดระบบความรู้เกี่ยวกับกระบวนการทำนาอินทรีย์ของชุมชนให้เป็นหลักฐานอย่างชัดเจนและเป็นระบบ โดยเฉพาะการแปลงความรู้ที่ได้จากการจดจำและ/หรือการปฏิบัติให้เป็นเอกสาร คู่มือ หรือสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เพื่อให้องค์ความรู้ของชุมชนมีความครบถ้วน สมบูรณ์มากที่สุด ซึ่งอาจจะเริ่มจากการจัดทำคู่มือเรื่องกระบวนการทำนาอินทรีย์ของชุมชน ในรูปแบบของลายลักษณ์อักษร โดยให้เกษตรกรที่มีประสบการณ์สูงร่วมกันถ่ายทอดประสบการณ์ และมีการจดบันทึกความรู้ในแต่ละขั้นตอนอย่างละเอียด พร้อมทั้งจัดทำเป็นไฟล์ดิจิทัลควบคู่ไปกับการจัดทำคู่มือ เพื่อให้ง่ายต่อการเข้าถึงและปรับปรุงความรู้ในโอกาสต่อไป และยังเป็นการป้องกันการสูญหายของภูมิปัญญาเมื่อบุคคลที่เป็นแหล่งความรู้ไม่อยู่ในชุมชน 2) เพิ่มประสิทธิภาพของศูนย์เรียนรู้ชุมชน โดยพัฒนาที่วิทยากรในศูนย์เรียนรู้ของชุมชนให้มีจำนวนมากขึ้น รวมทั้งมีความรู้ที่เป็นรูปแบบและมาตรฐานเดียวกัน และจัดทำสื่อการเรียนรู้ เช่น วิดีโอ แผ่นพับ เพื่อให้วิทยากรใช้ประกอบในการถ่ายทอดความรู้ตลอดจนควรจัดการฝึกอบรมให้กับวิทยากรชุมชนอย่างสม่ำเสมอ โดยใช้คู่มือกระบวนการทำนาอินทรีย์ของชุมชนที่จัดทำขึ้นเป็นเนื้อหาหลัก ซึ่งจะช่วยให้วิทยากรทุกคนถ่ายทอดความรู้ไปในลักษณะเดียวกัน นอกจากนั้นชุมชนควรพัฒนาศูนย์เรียนรู้ให้มีจุดสาธิตเพื่อการเรียนรู้ที่ครอบคลุมทุกขั้นตอนของกระบวนการทำนาอินทรีย์ เพื่อให้ผู้ที่มาศึกษาดูงานสามารถเรียนรู้ได้จากการสังเกตและลงมือปฏิบัติจริงได้อย่างครบถ้วน 3) เชื่อมโยงการตลาดและการสร้างมูลค่าเพิ่มของผลิตภัณฑ์ แนวทางนี้เสนอแนะเพื่อให้ชุมชนมีการต่อยอดการพัฒนาผลิตภัณฑ์ไปสู่การขอรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่สูงขึ้น เพื่อเพิ่มมูลค่าของผลผลิตและขยายช่องทางการตลาดไปยังกลุ่มผู้บริโภคที่มีความใส่ใจสุขภาพได้มากขึ้น โดยชุมชนควรเริ่มจากการศึกษาเงื่อนไขและขั้นตอนในการขอรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่เป็นที่ยอมรับในวงกว้าง เช่น มาตรฐาน Organic Thailand โดยประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ เช่น สำนักงานเกษตรอำเภอ ควบคู่ไปกับการพัฒนาช่องทางการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ เช่น ช่องทางออนไลน์ และมีการสร้างแบรนด์สินค้าหรือผลิตภัณฑ์ที่แสดงอัตลักษณ์ของชุมชนตำบลควนรู เพื่อสร้างความแตกต่างและเพิ่มมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์ของชุมชน 4) บูรณาการความรู้ดั้งเดิมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ แนวทางนี้จะส่งเสริมให้เกษตรกรรุ่นใหม่เข้ามามีส่วนร่วม โดยการนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาช่วยในการจัดเก็บ

และเผยแพร่ความรู้ เช่น การบันทึกวิดีโอขั้นตอนการทำงานจากผู้มีประสบการณ์ในชุมชน การสร้างแพลตฟอร์มออนไลน์ การใช้ QR Code เพื่อเข้าถึงรายละเอียดของความรู้ตามจุดเรียนรู้ต่าง ๆ ซึ่งทำให้การเข้าถึงข้อมูลความรู้มีความสะดวกมากขึ้น การใช้ Social media ในการเผยแพร่ความรู้และประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์หรือแหล่งเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งจะช่วยให้ความรู้ของชุมชนเข้าถึงได้ง่ายและมีความยั่งยืนในระยะยาวต่อไป

สรุป

จากผลการศึกษา เรื่อง กระบวนการทำนาอินทรีย์และการจัดการความรู้ของชุมชน : การวิเคราะห์และแนวทางการพัฒนากฎการศึกษาตำบลควนรู อำเภอรังษี จังหวัดสงขลา สรุปได้ว่า กระบวนการทำนาอินทรีย์ของชุมชน ประกอบด้วย 6 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การเตรียมดิน ปัจจุบันนิยมจ้างรถไถในการเตรียมดิน จะไถทั้งหมด 3 ครั้ง คือ ไถตะ เพื่อพลิกหน้าดิน ทำลายวัชพืชและกลบพืชบำรุงดิน ปล่อยทิ้งไว้ 1-2 สัปดาห์ จากนั้นไถแปร เพื่อย่อยดิน ซากพืช และครั้งสุดท้ายคือไถคราด เพื่อให้ดินแตกตัวและคราดวัชพืชออกจากแปลง 2) การเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าว นำเมล็ดไปแช่น้ำ บ่มในที่ร่มชื้น 30-48 ชั่วโมง ให้เกิดตุ่มตา แล้วนำไปเพาะกล้าประมาณ 30-45 วัน ก่อนถอนไปปักดำ แต่หน้าหนาว จะนำไปหว่านในแปลงปลูกโดยตรง จะเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้เองหรือซื้อจากศูนย์ข้าวชุมชนหรือขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงาน 3) การปลูก นาดำ จะดำนาในช่วงเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน โดยใช้ต้นกล้าปักดำในแปลงนาที่มีระดับน้ำสูงประมาณ 5 ซม. ระยะปลูก 30x30 ซม. มีต้นกล้าประมาณ 3-4 ต้น/กอ ส่วนหน้าหนาวปัจจุบันนิยมทำนาหว่านนํ้าตม เนื่องจากลดปัญหาการขาดแคลนแรงงานและลดต้นทุนค่าจ้างแรงงาน 4) การดูแลรักษา ใส่ปุ๋ยจากมูลสัตว์เพียงครั้งเดียว หลังจากปักดำประมาณ 15 วัน ในอัตรา 50 กก./ไร่ และรักษาระดับน้ำในแปลงนาให้สูงประมาณ 5 ซม. ตลอดระยะปลูก 5) การเก็บเกี่ยว ใช้รถเกี่ยวและนวดข้าว เก็บเกี่ยวเมื่อข้าวสุกเต็มที่ประมาณเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ ก่อนเก็บเกี่ยว 7-10 วัน ต้องระบายน้ำออกจากแปลงนา 6) การดูแลหลังเก็บเกี่ยว ไล่ความชื้นโดยการอบด้วยตู้อบ หรือตากบนลานที่ปูรองพื้น ความหนาของข้าวที่ตากไม่เกิน 5-7 ซม. ใช้เวลาตากประมาณ 1-2 วัน เมื่อแห้งแล้วจึงเก็บใส่ภาชนะปิดมิดชิด กระบวนการทำนาอินทรีย์ทั้ง 6 ขั้นตอนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นรูปแบบการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ (Informal learning) และการถ่ายทอดความรู้ฝังลึก (Tacit knowledge) จากรุ่นสู่รุ่นผ่านการปฏิบัติจริง ทั้งในลักษณะ Leader-based และ peer learning ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการจัดการความรู้ในชุมชน แหล่งความรู้และการจัดการความรู้ในการทำนาอินทรีย์ ส่วนใหญ่เป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน (Tacit knowledge) มีลำดับดังต่อไปนี้ 1) กำหนดความรู้ที่ต้องการ: เฉพาะเรื่องที่เป็นปัญหาในการทำนา และต้องการหาทางแก้ไขปัญหา โดยค้นคว้าจากผู้มีประสบการณ์ผ่านการสอบถามพูดคุย แต่ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร มีการดำเนินงานเป็นลักษณะของการตั้งรับ (Reactive) เมื่อมีปัญหาแล้วจึงค้นหาความรู้ ยังขาดการวางแผนการจัดการความรู้ล่วงหน้าอย่างเป็นระบบ 2) การค้นหาความรู้: เกิดขึ้นเมื่อมีปัญหาหรือข้อสงสัยในการทำนา หาทางแก้ไขโดยการพูดคุยสอบถามและแลกเปลี่ยนกับบุคคลสำคัญ เช่น คนในครอบครัวและเพื่อนเกษตรกรด้วยกันเอง ยังคงเป็นการพึ่งพาแหล่งความรู้จากบุคคลภายในชุมชนเป็นหลัก ขาดการค้นหาจากแหล่งภายนอกชุมชนอย่างเป็นระบบ 3) การสร้างและแสวงหาความรู้: แหล่งความรู้ที่สำคัญที่สุดคือ พ่อแม่หรือบรรพบุรุษ (ภูมิปัญญาพื้นบ้าน) รองลงมาได้แก่ ญาติ เพื่อน/เพื่อนบ้าน ผู้นำกลุ่ม เจ้าหน้าที่เกษตร และจากสื่อต่าง ๆ ตามลำดับเกษตรกรเข้าถึงความรู้จากบุคคลในครอบครัวและชุมชนก่อน เนื่องจากง่าย ค้นเคย และเชื่อถือได้ เป็นขั้นตอนดำเนินการถ่ายทอดความรู้ฝังลึกระหว่างบุคคล (Socialization) ที่มีความเข้มแข็ง แต่ยังขาดกระบวนการแปลงความรู้ฝังลึกให้เป็นความรู้แบบชัดแจ้ง 4) การจัดเก็บความรู้: ส่วนมากใช้ การจดจำ มากกว่าการบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษรหรือรูปภาพ ข้อมูลที่มีการบันทึกจะเป็นข้อมูลเชิงปริมาณเกี่ยวกับค่าจ้างแรงงาน ระยะเวลาดำนา การเก็บเกี่ยว ซึ่งเกี่ยวข้องกับรายได้-รายจ่าย เริ่มมีการใช้เทคโนโลยีช่วยจัดเก็บ เช่น ไฟล์ภาพ เอกสารในโทรศัพท์มือถือ แต่ยังขาดระบบที่เป็นมาตรฐาน ทำให้ความรู้มีความเสี่ยงที่จะสูญหายเมื่อบุคคลที่เป็นแหล่งความรู้ไม่อยู่ในชุมชนอีกต่อไป 5) การจัดระบบความรู้: ความรู้ที่ถ่ายทอดมาขาดการจัดหมวดหมู่ แบ่งกลุ่ม วิเคราะห์ และเรียบเรียงให้เป็นระบบ เป็นความรู้ที่มีอยู่ในตัวคนแบบเป็นเรื่องเฉพาะตัวของแต่ละคน เกษตรกรไม่เห็นความจำเป็นต้องจัดระบบเพราะทำเป็นประจำเคยชิน เป็นขั้นตอนที่ชุมชนขาดความสมบูรณ์มากที่สุด เนื่องจากความรู้กระจุกกระจายอยู่ในตัวบุคคล ไม่มีการเชื่อมโยงให้เป็นองค์ความรู้รวมของชุมชน ซึ่งอาจส่งผลให้ความรู้สูญหายได้ในอนาคต 6) การถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้: ภายในชุมชน นิยมใช้การ พูดคุยบอกเล่า มากที่สุด รองลงมาคือ การสาธิตหรือทำให้ดู และการสนทนากลุ่ม ภายนอกชุมชน: เป็นการให้ความรู้แก่ผู้มาศึกษาดูงาน ใช้สื่อ

บุคคลคือ วิทยาการและทีมงาน เป็นหลัก วิธีการเผยแพร่คือ การบรรยาย เล่าให้ฟัง อธิบายตามประสบการณ์ สาธิต และให้ลงมือปฏิบัติจริง ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่ชุมชนมีความเข้มแข็งมากที่สุด อย่างไรก็ตาม ยังมีข้อจำกัดในการถ่ายทอดสู่ภายนอกชุมชน เนื่องจากขาดการจัดลำดับและหมวดหมู่ของความรู้ที่ชัดเจนก่อนการเผยแพร่ ทำให้วิทยาการแต่ละคนถ่ายทอดความรู้ในประเด็นและรายละเอียดที่แตกต่างกันไปตามประสบการณ์ของตนเอง เมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบกระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนกับการจัดการความรู้ 6 ขั้นตอนของ Marquardt (2005) และ Michael (2015) พบว่า ชุมชนดำเนินการได้ดีในขั้นตอนการถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้ ดำเนินการได้บางส่วนในขั้นตอนการกำหนดความรู้ การค้นหาความรู้ และการสร้างและแสวงหาความรู้ และยังขาดความสมบูรณ์ในขั้นตอนการจัดเก็บและการจัดระบบความรู้ ซึ่งเป็นช่องว่างสำคัญที่ต้องได้รับการพัฒนาเพื่อป้องกันการสูญหายของภูมิปัญญาท้องถิ่นในอนาคต ข้อเสนอแนะจากการวิจัย คือ 1) ชุมชนควรเร่งดำเนินการจัดเก็บและจัดระบบความรู้ เกี่ยวกับกระบวนการทำอินทรีย์อย่างเป็นระบบและมีหลักฐานชัดเจน โดยเฉพาะการแปลงความรู้ที่ได้จากการจดจำและปฏิบัติให้เป็นเอกสาร คู่มือ หรือสื่ออิเล็กทรอนิกส์ (เช่น ไฟล์ภาพ เอกสาร) เพื่อให้องค์ความรู้ของชุมชนมีความสมบูรณ์และครบถ้วน 2) เพิ่มประสิทธิภาพของศูนย์เรียนรู้ของชุมชน โดยพัฒนาทีมวิทยากรให้มีจำนวนมากขึ้นและมีความรู้ที่เป็นมาตรฐานเดียวกัน พร้อมทั้งจัดทำสื่อการเรียนรู้ เช่น วิดีโอ แผ่นพับ เพื่อใช้ประกอบการถ่ายทอดความรู้ 3) เชื่อมโยงกับตลาดและการสร้างมูลค่าเพิ่ม ชุมชนควรพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์ไปสู่การขอรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่สูงขึ้น เพื่อเพิ่มมูลค่าผลผลิตและขยายช่องทางการตลาดไปยังกลุ่มผู้บริโภคที่ใส่ใจสุขภาพ 4) บูรณาการความรู้ดั้งเดิมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยส่งเสริมให้เกษตรกรรุ่นใหม่เข้ามามีส่วนร่วม นำเทคโนโลยีดิจิทัลมาช่วยในการจัดเก็บและเผยแพร่ความรู้ เช่น การสร้างแพลตฟอร์มออนไลน์ การใช้ QR Code ในแปลงสาธิต เพื่อให้เข้าถึงข้อมูลได้สะดวกและเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาให้คงอยู่ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- เกศสุตา สิทธิสันติกุล, บัญจรัตน์ โจลานันท์ และปรารธนา ยศสุข. 2558. ทางเลือกในการปรับตัวต่อภัยแล้งของเกษตรกรผู้ปลูกข้าว ต่ำบลอนใต้ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่. น. 1241-1248. ใน ประชุมทางวิชาการ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครั้งที่ 53: สาขาวิทยาศาสตร์, สาขาพันธุวิศวกรรม, สาขาสถาปัตยกรรมศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์, สาขาอุตสาหกรรมเกษตร, สาขาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- คณะกรรมการบริหารงานจังหวัดสงขลาแบบบูรณาการ. 2567. แผนพัฒนาจังหวัดสงขลา (พ.ศ. 2566 - 2570) ฉบับทบทวนประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2569.
- คณะกรรมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ. 2560. ยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ (พ.ศ.2560-2564). แหล่งข้อมูล: <http://planning.dld.go.th/>. ค้นเมื่อ 3 ตุลาคม 2567.
- คณะทำงานวิชาการสมาคมโรงสีข้าวไทย สมาคมโรงสีข้าวไทย. 2567. ประมวลวิเคราะห์ สถานการณ์ และ แนวโน้มข้าวไทย. รายงานประจำปีเดือน. แหล่งข้อมูล: <http://www.thairicemillers.org/>. ค้นเมื่อ 20 ตุลาคม 2568.
- ตะวัน ห่างสูงเนิน, พงษ์ศักดิ์ อังสิทธิ์, อารณ โอภาสพัฒนกิจ และรุจ ศิริสัญลักษณ์. 2557. ระบบเกษตรอินทรีย์ในบริบทของเศรษฐกิจพอเพียง: กรณีศึกษาเกษตรกรผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์ในเขตลุ่มน้ำแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่. วารสารเกษตร. 30: 61-69.
- ไทยพีบีเอส. 2567. ส่งออกข้าวไทยทะลุเป้า ห่วงภัยแล้งกระทบ เน้นเร่งพัฒนาพันธุ์ข้าวสู่ตลาดโลก. แหล่งข้อมูล: <https://www.thaipbs.or.th/news/content/336579>. ค้นเมื่อ 28 มกราคม 2568.
- น้ำทิพย์ วิชาวิน. 2547. การจัดการความรู้กับคลังความรู้ = Knowledge management and knowledge center. เอสอาร์ พรินต์ติ้ง แมสโปรดักส์.
- ปราโมทย์ เหลาลาภะ, ศิริบุญ จงวุฒิเวศย์, ภัทรพลมหาจันทร์ และเฉลิมพล เอี้ยงกลาง. 2556. การจัดการความรู้ของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. 10: 69-81.
- มูลนิธิข้าวไทยในพระบรมราชูปถัมภ์. 2546. ข้าวกับชาวนา. ใน ข้าวกับชาวนา. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.

- ราตรี สิทธิพงษ์ และชาลี ตระกูล. 2558. การจัดการความรู้ของเกษตรกรที่ทำการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ตำบลหินดาด อำเภอปางศิลาทอง จังหวัดกำแพงเพชร. *มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (สทมส.)*. 21: 98–106.
- วิจารณ์ พานิช. 2554. วิธีสร้างการเรียนรู้เพื่อศิษย์ในศตวรรษที่ 21. ใน *วิธีสร้างการเรียนรู้เพื่อศิษย์ในศตวรรษที่ 21*. ตลาดพลับลิเคชั่น จำกัด.
- ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร กรมการข้าว. 2568. รายงานสถานการณ์ด้านข้าว รายสัปดาห์. แหล่งข้อมูล: <http://www.thairicemillers.org/>. ค้นเมื่อ 7 ตุลาคม 2568.
- สำนักงานเกษตรและสหกรณ์ จังหวัดสงขลา. 2562. เอกสารข้อมูลพื้นฐานด้านการเกษตรและสหกรณ์จังหวัดสงขลาปี 2561. แหล่งข้อมูล: <https://www.opsmoac.go.th/songkhla-dwl-files-411091791973>. ค้นเมื่อ 12 ธันวาคม 2567.
- สำนักงานประชาสัมพันธ์ จังหวัดสงขลา. 2563. ข่าวกิจกรรม. <https://www.songkhla.go.th/news/detail/5754>.
- อัญชลี ยิ้มสมบูรณ์ และสุรีย์ กาศจำรูญ. 2554. การจัดการความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกร อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- อุทัย อันพิมพ์ และนรินทร์ บุญพรหมณ์. 2555. การจัดการความรู้เกษตรประณีตของสมาชิกเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน. *วารสารศรีนครินทรวิโรฒวิจัยและพัฒนา (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์)*. 4: 174-191.
- Attavanich, W., S. Chantararat, J. Chenphuengpawon, P. Mahasuweerachai, and K. Thampanishvong. 2019. Farms, Farmers and Farming: a Perspective through Data and Behavioral Insights. BOT Symposium Discussion Paper Claver, E., M. Illescas, P. Zaragoza, and V. Jiménez. 2017. Knowledge management in agricultural production associations. *Espacios*. 38.
- Braun, V., and V. Clarke. 2006. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*. 3: 77-101.
- Claver, E., M. Illescas, P. Zaragoza, and V. Jiménez. 2017. Knowledge management in agricultural production associations. *Espacios*. 38.
- Hennink, M., and B. N. Kaiser. 2022. Sample sizes for saturation in qualitative research: A systematic review of empirical tests. *Social Science and Medicine*. 292: 114523.
- Intasiri, N. 2015. Knowledge management of role-model farmers in premium-grade beef production. *Veridian E-Journal, Silpakorn University International (Humanities, Social Sciences and arts)*. 8: 85–95.
- Marquardt, M. J. 1996. Building the Learning Organization: A Systems Approach to Quantum Improvement and Global Success. in *Building the Learning Organization: A Systems Approach to Quantum Improvement and Global Success*. McGraw-Hill.
- Michael, E. 2015. Knowledge management strategies: toward a taxonomy. *Journal of Management Information Systems*. 18: 215-233.
- Nonaka, I., and H. Takeuchi. 2004. Hitobashi on knowledge. in *Hitobashi on knowledge*. John Wiley and Sons.